

ПОВРАТНИ ВРЕМЕНА: ИХТИМАНСКИЯТ ВАКЪФ НА МИХАЛОГЛУ МАХМУД БЕЙ ОТ НЕГОВОТО СЪЗДАВАНЕ ПРЕЗ XV ДО НАЧАЛОТО НА XX В.

Веселин Янчев, Мария Кипровска

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Днешният гр. Ихтиман дължи своето създаване и последвало развитие през османския период на членовете на фамилията Михалоглу, която трайно се установява в Ихтиман, като го превръща в своя резиденция и център на голямата си благотворителна фондация, основана за поддържането на религиозните, благотворителните и образователните институции, издигнати в града. Историята на Ихтиман остава тясно свързана с фамилията Михалоглу до самия край на османската власт в българските земи. Настоящата статия очертава развитието на вакъфа на Михалоглу Махмуд бей в Ихтиманско от неговото създаване до първото десетилетие на XX в. в опит да се изтъкне неговото значение както за периода на османска власт, така и за времето непосредствено след Освобождението на България, когато т.нар. „вакъфски въпрос“ заема ключово място не само в международните отношения на младата държава с Османската империя, но се откроява като съществен проблем и във вътрешнополитически план. Документацията, отложена в периода след Руско-турската война от 1877 – 1878 г., позволява осветляването на някои неизследвани досега въпроси, свързани с последните години от съществуването на ихтиманския вакъф, в частност, както и проследяването на съдбата на членовете на османския елит в лицето на ихтиманските мютевелии в новите политически и икономически условия на националната българска държава.

Ключови думи: Ихтиман; вакъф; Османска империя; Княжество България; Източна Румелия; Михалоглу

Мюсюлманските религиозно-благотворителни фондации (вакъфи) са една от най-старите и устойчиви институции в ислямския свят. Посветени за издръжка на богоугодни и благотворителни учреждения, вакъфите не само преплъщават извечния дълг за мюсюлманска благотворителност, залегнал като един от основните стълбове на исляма, но и се явяват една от главните социално-икономически институции в ислямските общества. В земите на Османската

империя вакъфите също са широко разпространени и съпътстват изграждането на османските държавни институции, като цяло, като играят съществена роля в усвояването на новозавладените територии и тяхното по-сетнешно развитие и просперитет, най-видими в развитието на големите градски центрове (Barkan, 1942, 1980; Mutaфchieva, 1993a, 1993b).

Османските административни и финансови документи свидетелстват за ролята на големите поземлени вакъфи както за просперитета на селищата, които обхващат, така и за утвърждаването и легитимирането на политическата и финансовата мощ на техните учредители. Практически всеки изтъкнат представител на османския политически, духовен и военен елит от създаването на османската държава до самия ѝ край учредява благотворителна фондация в полза на богоугодни и благотворителни заведения (джамии, имарети, текета, завиета и др.), с която, от една страна, манифестира своята мюсюлманска благочестивост, а от друга – увековечава името си и демонстрира своето благосъстояние и висок социален статус (Kunt, 1994; Ivanova, 2003, 2004). Не на последно място, големите поземлени вакъфи, чието управление е завещано от дарителите в наследство на тяхното потомство (т.нар. семейни или потомствени вакъфи, *evlâtlık vakıfları*) (Barkan, 1940; Mutaфchieva, 1993: 91 – 94), осигуряват икономическата стабилност и гарантират финансовото благоденствие на наследниците на завещателя за векове напред. Емблематични в това отношение са големите поземлени вакъфи на представители на могъщите династии на някои османски пълководци (газии), изиграли важна роля в османската експанзия на Балканите и в последващото усвояване и администриране на пограничните територии, като напр. фамилията акънджийски бейове Евреносоглу, Паша Игитоглу (по-късно познати като Исхакоглу), Михалоглу, Тураханоглу и др. по-малки газийски семейства, управляващи териториите под свой контрол с голяма доза автономност благодарение именно на наследствените си поземлени вакъфски владения. В символ на военно-политическата мощ и огромно влияние на тези газийски фамилии се превръщат техните „столици“ – градовете, които те развиват като свои резиденции и в които издигат огромни комплекси от обществени и религиозни сгради, за издръжката на които учредяват благотворителните си фондации. Така, в своеобразна емблема на влиятелните завоеватели се превръщат някои от най-големите градове на Балканите, като например Скопие (осм. Юскюб) (Elezović, 1927, 1931 – 1932; Fraenkel, 1986; Gjorgiev, 1997; Özer, 2006; Kumbaraçi-Bogojević, 2008; Hartmuth & Tolić, 2010; Boykov, 2011), завладян от Паша Игит бей и развил се благодарение на строителната дейност на своя завоевател и неговите наследници; Сараево (осм. Сарай Босна) (Šabanović, 1951, 1960; Mujezinović, 1956; Zlatar, 1996: 24 – 79; Aščerić, 2002 – 2003; Norman, 2005, 2007), основан от Исхакоглу Иса бей и развил се благодарение и на някои други представители от военния османски пограничен елит; Комотини (осм. Гюмюлджине) (Kiel, 1971 – 1, 1983; Lowry, 2008: 41 – 47, 80 – 84; Kılıç, [n.d.];

2014: 116 – 125), Серес (осм. Сироз) (Lowry, 2012: 25 – 44; Balta, 1995: 251 – 273; Zengin, 2004; Kiel, 1971 – 1; Kılıç, 2014: 125 – 136), Тесалоники (осм. Селяник) (Lowry, 2010; Kılıç, 2014: 136 – 147), чието развитие се свързва с мащабната фондаторска дейност на Гази Евренос бей и неговите наследници, и най-вече Яница (осм. Йенидже-и Вардар) (Kiel, 1971 – 2; Lowry & Erünsal, 2010; Çalı, 2009; Kılıç, 2014: 150 – 160), който се превръща в наследствена резиденция на семейството за векове наред; или пък Лариса (осм. Йенишехир) и Трикала (осм. Търхала) в Тесалия, които се развиват под патронажа на фамилията Турахан-оглу (Kiel, 1996; Kaşarınar, 2005; Özer, 2006). Два от градовете на територията на днешна България също дължат своето развитие през османския период на членовете на една от влиятелните фамилии от погранични бейове, изиграли важна роля в завоюването на Балканите и оставили своя отпечатък върху историята на региона (Trifonov, 1929). Два клона на семейството на византийския ренегат Кьосе Михал, родоначалник на фамилията Михалоглу (Gökbilgin, 1960; Sabev, 2002; Kiprovska, 2013), род на изявени военачалници и предводители на османската акънджийска конница, трайно се установяват в Ихтиман и Плевен, като ги превръщат в свои резиденции и центрове на големите си благотворителни фондации. Развили се благодарение на строителната дейност на членове на фамилията Михалоглу, тези селища влизат и в рамките на благотворителните фондации, основани от техните учредители именно за поддържането на религиозните, благотворителните и образователните институции, издигнати в тях от учредителите им (Sabev, 2001; Kiprovska, 2015). Тяхната история остава тясно свързана с фамилията Михалоглу от създаването им до самия край на османската власт в българските земи, когато наследствените им права върху приходите от обширните им вакъфски имоти са постепенно иззети в полза на новата национална държава.

Целта на настоящата статия¹⁾ е да очертае развитието на вакъфа на Михалоглу Махмуд бей в Ихтиманско от неговото създаване до първото десетилетие на XX в. в опит да се изтъкне неговото значение както за периода на османска власт, така и за времето непосредствено след Освобождението на България, когато т.нар. „вакъфски“ въпрос заема ключово място не само в международните отношения на младата държава с Османската империя, но се откроява като съществен проблем и във вътрешнополитически план. Именно документацията, отложена в периода след Руско-турската война от 1877 – 1878 г., позволява осветляването на някои неизследвани досега въпроси, свързани с последните години от съществуването на ихтиманския вакъф, в частност, както и проследяването на съдбата на членовете на османския елит, като цяло, чиито представители са ихтиманските мютевелии, в неблагоприятните за тях политически и икономически условия на националната българска държава.

Първоначалното създаване и последващо развитие на днешния гр. Ихтиман се свързват с един клон на фамилията Михалоглу, членовете на който го пре-

връщат в своя резиденция и които освен с фамилното си име се споменават в османските извори и с епитета Ихтиманоглу/Ихтимани/Ихтиманлу²⁾ по името на града, в който се установяват. Основаването на града би могло да се припише на Михалоглу Махмуд бей, който учредява вакъф за поддръжката на благотворителен комплекс от сгради в самия град Ихтиман и в полза на който се събират приходите от града и околните села.

През XVI в., когато е засвидетелствана в османските данъчни регистри, благотворителната фондация към завието на Махмуд бей включва освен гр. Ихтиман още 20 други села и мезри в околността³⁾: селото Хавлъ (дн. Живково), селото Шемседдинлю (дн. Веринско), селото Каба Якуб (дн. Стамболово), селото Бараклар (неуст.), селото Кълъчлар (вер. дн. Гроздовци), селото Оташлар (дн. Очуша), селото Отаджълар (дн. Венковец), селото Мехмед бей (обезлюдено към края на XVI в., но вер. на мястото на дн. Мирово)⁴⁾, селото Саррачлар (вер. дн. Суевци), селото Карлулар (дн. Полянци), селото Кочулар (вер. дн. Пчелин), селото Баш Исалу (вер. дн. Подгорие), селото Каралар (дн. Чернково), селото Хаджъ Хамза (дн. Боерица), селото Ивражене бара (дн. Ръжана), селото Истипон (средновековното Щипоне, изчезнало, но вер. дн. Горна Василица), мезрата Фафона (дн. Мухово), мезрата Чамчугаз (дн. Борика), селото Беличе (дн. Белица, което било заселено след 30-те години на XVI в., когато е включено във вакъфа)⁵⁾, и селото Чаричине (неуст., също заселено след 30-те години на XVI в., когато данъците, плащани от новите заселници, започват да се събират в полза на вакъфа)⁶⁾.

Твърде малко се знае за ранната история на града, а неяснотата на османските наративи, описващи османското завоевание на областта, не позволява по-конкретни изводи за това по какъв начин са завладени земите източно от София, нито под чие командване е извършено завземането на района⁷⁾. Според някои автори етимологията на селищното име Ихтиман, произлизащо от фразата *ahd ü aman* (споразумение и милост), олицетворява същината на овладяването на района, който трябва да е бил подчинен от османците чрез договореност с местните управители и по всяка вероятност е протекло по един по-малко насилствен начин⁸⁾. Всъщност тази хипотеза би могла да намери потвърждение във факта, че византийско-българското укрепено селище Стипион/Щипоне продължава да съществува в околностите на Ихтиман през голяма част от османския период (докъм края на XVIII в.), като е населено единствено от християни – индикация за сключването на предполагаемо примирие със завоевателите в замяна на някакви привилегии, включващи запазването на предишните места на обитаване за неговите жители например (Kiel, 200: 571, 2009: 167; Kovachev, 2008: 228 – 229)⁹⁾.

Макар и вероятно, участието на членове от фамилията Михалоглу в завладяването на района не може да бъде потвърдено от наличните извори. Тяхната роля в по-нататъшното историческо развитие на района обаче е повече от без-

спорна. Изглежда че истинският основател на днешния град Ихтиман е именно Махмуд бей от фамилията Михалоглу. Макар че оригиналният документ, с който се даряват земи в пълна собственост на Михалоглу Махмуд бей, не е запазен, османските административни документи от XVI в. спомагат за изясняването на историята на поземлените владения на Махмуд бей. Според най-ранната османска регистрация от началото на XVI в., в която е описан и гр. Ихтиман, благотворителната фондация е създадена на базата на султанска грамота за даряване на собственост (*мюлк-наме*), издадена в полза на Михалоглу Махмуд бей от покойния султан Баязид II (1481 – 1512), която впоследствие е препотвърдена и от неговите наследници¹⁰⁾.

Въпреки че развитието на вакъфа, основан от Михалоглу Махмуд бей, е добре документирано, малко се знае за самоличността на неговия учредител. Единственият наративен източник, който споменава Махмуд бей и неговата връзка с Ихтиман, е историята на Енвери от XV в., според която Махмуд бей е син на Илияс бей – субашия и близък съратник на султан Баязид I (1389 – 1402), който участва в Анкарската битка срещу Тимур (1402 г.), където и загубва живота си. Споменатият Илияс бей бил, по думите на Енвери, син на Балта бей, с когото Михал бей (вероятно се има предвид Кьосе Михал, основателят на рода) дошъл от Шам (Дамаск)¹¹⁾. Фактът, че Енвери твърди, че във времето когато той пише текста си (малко преди неговото окончателно завършване през 1465 г.), Махмуд бей се бил установил и все още живеел в Ихтиман, дава повод да се предположи, че той е активен по време на управлението на султан Мурад II (1421 – 1444 и 1446 – 1451) или на Мехмед II (1444 – 1446 и 1451 – 1481)¹²⁾. Ако приемем разказа на Енвери за достоверен, излиза, че малко преди 1465 г. въпросният Махмуд бей вече е бил на възраст и се е оттеглил от активна военна служба в своята ихтиманска резиденция. Това се потвърждава и от факта, че по същото време неговият син Бали бей е достатъчно зрял, за да бъде предводител на една пехотна дивизия (*яя*) в района на османска Битиния през 1466 г.¹³⁾ Възможно е в такъв случай да приемем информацията от османските данъчни регистри от XVI в., които твърдят, че вакъфът на Махмуд бей в района на Ихтиман е основан по времето на султан Баязид II, като автентична и исторически вярна¹⁴⁾.

Дори и на базата на известните ни извори да е невъзможно да се хвърли повече яснота върху персонажа на въпросния благодетел от фамилията Михалоглу, то е извън всяко съмнение, че благотворителната фондация на Махмуд бей е учредена за издръжката на завието в гр. Ихтиман (*вж. илюстрациите в края на статията*). Изглежда именно завието на Махмуд бей е построено в центъра на новоосновения град, като около него или самият той, или с течение на времето членове на семейството, издига и други сгради (имарет, хамам, ханове, мектеб и медресе), формирайки по този начин градското ядро, около което се развива града. Понастоящем в руини, сградата на завието всъщност

е представител на особен тип здания, характерен за ранната османска архитектура, познати в литературата под различни названия – завие-джамии, имарет-джамии, ейван-джамии, джамии с формата на обърнато Т, джамии от бурсенски тип (поради голямото средоточие на такъв тип сгради в Бурса)¹⁵⁾. Първоначално замислени като мултифункционални сгради – предлагащи подслон за странстващи дервиши и пътници, осигуряващи храна за бедните и подsigуряващи място за молитва за мюсюлманите – тези сгради започнали да се използват единствено като молитвени домове (джамии) едва през XVI в., когато в повечето случаи е прибавено и минаре към оригиналната структура (Kiel, 2009). Именно спецификата на архитектурния тип на Т-образните сгради, характерни най-вече за началото на османския период и строени до края на XV в., кара Семави Ейидже да заключи, че завието в Ихтиман е построено от Махмуд бей приживе през XV в. (Eyice, 1975: 59 – 61, 1996) Някои архитектурни характеристики на сградата в Ихтиман, а именно бъчвообразния свод на молитвената зала, от друга страна, убеждават Махиел Кийл, че строежът на сградата трябва да бъде поставен в периода между 1380 и 1395/1400 г., като това я нарежда сред най-старите османски сгради на Балканите¹⁶⁾. Дали строено от самия Махмуд бей през XV в., или от някой от неговите предци в края на XIV в., завието става център на новоизграждащия се град. В средата на XVI в. то все още осигурява подслон и храна за пътниците, които трябва да са били многобройни, съдейки по благоприятното местоположение на Ихтиман на кръстопътя на две важни пътни артерии – главния диагонален път от Истанбул за Белград и този, водещ към Адриатическото крайбрежие през Самоков и Кюстендил. Гостите на завието били гощавани с пшенична каша, а в петъците била сервирана гозба с ориз (Kiel, 2007: 108 – 109). Издръжката на завието била частично покривана от приходите от близката баня (хамам)¹⁷⁾, чийто строеж трябва да се припише на същия благодетел, тъй като при градежа ѝ са използвани идентична зидария и тухлена декорация с тези, наблюдавани при строежа на завието, което, от своя страна, предполага и еднакво време на строеж (Kiel, 2009: 167, 2007: 106)¹⁸⁾. Други сгради, чиито приходи също трябва да са отивали за поддръжка на завието, са хановете в града. През XVII в. османският пътешественик Евлия Челеби свидетелства за съществуването на три хана в Ихтиман, като обръща специално внимание на огромния Бей хан, чието име навежда на мисълта, че вероятно негов строител е член на фамилията Михалоглу, владееща наследство на града и района¹⁹⁾. Друг хан, който често е посещаван от пътниците, е познат под името Михал, което е индикация, че поне още един хан е бил построен в града или от самия Махмуд бей или от някой от неговите наследници²⁰⁾. Членовете на фамилията Михалоглу спонсорират също и построяването и поддържането на образователни институции в Ихтиман – едно първоначално училище (*мектеб*) и едно правно-богословско училище (*медресе*) (Gökçek, 1950: 34; Sabev, 2001: 151 – 153).

Поради липсата на учредителен акт (*вакфие*) за вакъфа остава неясно кои точно сгради са били построени преди неговото основаване и впоследствие поддържани от приходите от комерсиалните постройки и обширните поземлени имоти в областта. Функционирането на мектеба е засвидетелствано в средата на XVIII в. (Sabev, 2001: 152), като той просъществува, наред с джамията (бившето завие), имарета и хамама, и продължава да действа и след Освобождението на България, когато тогавашните управители (мютевелии) на вакъфа непрекъснато се жалват пред османските и българските власти за окаяното положение на вакъфа и вакъфските сгради в опитите им да си върнат приходите от многовековната благотворителна фондация, останала в ръцете на семейството до самия край на османската власт в България²¹).

Именно въз основа на наличната документация от периода след Руско-турската война, запазена в няколко фонда на Централния държавен архив в София²², бихме могли да проследим съдбата на тази мюсюлманска благотворителна фондация, създадена в първите векове на османска власт по българските земи, както и на наследниците на нейния основател, които запазват наследствените си права върху нея и се опитват да я съхранят във владение на многовековната си фамилия. Запазената документация позволява проследяването в детайли както историята на този вакъф, така и предприетите действия за неговото запазване от страна на владелците му и отношението на новите български управници към благотворителната фондация на Михаловци в частност, а и към османската вакъфска институция, като цяло²³).

В годините между 1878 и 1885 г. вакъфските владения на Михаловци в района на Ихтиман попадат в пределите на автономната провинция на Османската империя Източна Румелия, създадена съгласно Берлинския договор от 1878 г. и просъществувала като такава до съединението ѝ с Княжество България (Statelova, 1983; Aydın, 1992). Всеобщо е схващането, че положението с османските вакъфски владения в Източна Румелия се различава съществено от това в Княжество България. Докато в Източна Румелия вакъфите, като цяло, запазват своя статут, а техните владелци продължават да се ползват с мютевелийските си права, включително и събиране на част от приходите им, то в Княжеството техните доходи започват да се събират в полза на държавната хазна още от времето на руското управление, като собствениците им на практика са лишени от владенията си (Turan, 1998: 201 – 210; Nazurska, 1999: 65 – 78).

Дори и в Източна Румелия обаче съществуването на вакъфите не преминава безпрепятствено, като техните управители (мютевелиите) непрекъснато отправят протести и прошения до източнорумелийските власти, за да подсигурят своите наследствени права и получаването на приходите от тях (Mirkova, 2017: 78 – 91). Такъв е случаят и с ихтиманския вакъф на фамилията Михалоглу. От наличната документация става ясно, че тогавашният управител (мютевелия) на вакъфа Махмуд Недим паша постоянно апелира към

източнорумелийските управници за изплащане на полагащите му се суми от ихтиманския тевлиет (наследствен вакъф). Самият Махмуд Недим бей поема управлението на вакъфа, след като неговият баща (предишният мютевелия) Мехмед Адил бей се споминал през 1849 г.²⁴⁾, но след Руско-турската война се преселва в Истанбул заедно със своето семейство (Gökçek, 1950: 35 – 36), откъдето продължава да търси мютевелийските си права чрез своя пълномощник в Пловдив²⁵⁾. Твърде е вероятно, преди да напусне българските предели, Махмуд Недим бей да не е живял в границите на обширните си вакъфски владения, а в Самоков, тъй като присъства сред депутатите в Учредителното събрание (10 февруари – 16 април 1879 г.) във Велико Търново, изработили и подписали първата конституция на Княжеството, именно като представител от Самоков²⁶⁾. Като представител на самоковските знатни фамилии (*ханедан*), Махмуд бей е определен и в един османски документ от 1877 г., с който се разпорежда назначаването му в длъжността *миримиран* (провинциален управител), откогато вероятно започва да се титулува и като паша²⁷⁾. Вече в пределите на Османската империя и жител на нейната столица, Махмуд Недим паша е назначен за член на Мухаджирската комисия (*Muhacir komisyonu* / Комисия за бежанците), но продължава да претендира за приходите от управлявания от него тевлиет, тъй като именно чрез тях се издържа не само той, но и членовете на многолюдната му фамилия²⁸⁾.

От многобройните прошения на мютевелията на ихтиманския вакъф, както и от разпорежданията на различните източнорумелийски институции става ясно, че в рамките на Източна Румелия тевлиетът претендира за собственост и права върху събираните данъци от гр. Ихтиман и 10 околни села, а именно – с. Чамджас (дн. Борица) с Вакарел-мезрасъ, с. Къранлар (Чемшединово, дн. Веринско), с. Хаджи Хамза (дн. Боерица), с. Таджилар (дн. Венковец), с. Каралар (дн. Черньово), с. Карлилар (дн. Полянци), с. Каба Яйла (дн. Стамболово), с. Хавлю кьой (дн. Живково), с. Белица и с. Фафона (Мухово)²⁹⁾. Колкото до сградите, които вакъфът поддържал, в различните документи се говори за джамия, имарет, медресе, мектеб и хамам³⁰⁾.

Запазените архивни документи, състоящи се главно от молби на мютевелиите или техни представители до източнорумелийските власти, съдържат твърдения, че по време на Руско-турската война от 1877 – 1878 г. руската администрация изземва приходите на ихтиманския вакъф, но след година изплаща на мютевелията 32 000 рубли като компенсация³¹⁾. След образуването на Източна Румелия правата на вакъфските управители в областта са запазени, но се решава принадлежащите им десетък и други данъци да се събират от страна на местното правителство. От събраните приходи 65% са давани на мютевелиите, а остатъкът е задържан срещу разносните по събирането³²⁾. През 1880 г. в Пловдив при Дирекцията на финансите се създава специална Вакъфска комисия, която разглежда и въпроса с ихтиманския тевлиет. След

като е поискана справка от Дирекцията на финансите за размера на вакъфските приходи от вакъфа³³⁾, породена от едно прошение на Махмуд Недим паша, на 15 септември 1880 г. нейният подпредседател Георги Груев (по това време и председател на Върховното съдилище за административни разпри) препоръчва на Тодор Кесяков (директор на правосъдието и член на вакъфската комисия) „да се отпуснат“ на мютевелиите на ихтиманския вакъф 90 000 златни гроша³⁴⁾. По всичко личи, че тази сума или не е изплатена на просителя, или е преведена частично, тъй като през април идната година той лично се жалва до управителя на Източна Румелия Алеко Богориди³⁵⁾, а председателят на Комисията по бежанците в Истанбул, в която той работи, се застъпва за неговите права и изпраща писмо до Гаврил Кръстевич, главен секретар на Дирекцията на вътрешните дела на Източна Румелия, с искане да бъдат изплатени събраните приходи от ихтиманския тевлиет на неговия мютевелия за периода 1878 – 1801 г.³⁶⁾ С писмо от 29 април 1881 г. главният секретар Гаврил Кръстевич настоява пред д-р Георги Странски – директор на финансите, да се внесе на Махмуд паша и останалата част от сумите от ихтиманския вакъф за последните 3 години, през които правителството събира неговите приходи³⁷⁾. Самият Главен управител Алеко Богориди на 30 април 1881 г. препраща на директора на финансите прошения на ихтиманския мютевелия с искания за обезщетения за приходите от тевлиета. В писмото се съобщава решението на Частния съвет директорът на правосъдието да представи на главния управител всички документи и разяснения, отнасящи се за мютевелиите, имащи действително право на обезщетения, за да послужат като основа и ръководство при отпускането на такива обезщетения³⁸⁾. На 5 декември 1881 г. Гаврил Кръстевич нарежда на директора на финансите Иван Ев. Гешов да удовлетвори молбата на ихтиманския мютевелия³⁹⁾. След няколко нови прошения за изплащането на неизплатените за периода 1879 – 1881 г. суми от ихтиманския тевлиет, постъпили от страна на Махмуд Недим паша⁴⁰⁾ и от неговия пълномощник Мехмед Рифат ефенди⁴¹⁾ (пловдивски жител, член на съвета на мюсюлманската община в Пловдив и началник на отделението на пловдивските вакъфи)⁴²⁾, започва поетапното изплащане на сумите. През 1882 г. Гешов изплаща и последните 70 000 гроша от дължимите за годините 1879 – 1881 г. суми⁴³⁾.

Междувременно през декември 1882 г. Областното събрание разработва проектозакон за откупуване на вакъфските земи. Според него вакъфските земи стават собственост на своите притежатели, но вакъфските им права се отнемат. Те трябва да бъдат обезвъзмездени със средната сума от данъците за 1873 – 1875 и 1879 – 1880 г., капитализирана с лихва от 10%, плюс една сума, еквивалент на 1,5% от стойността на вакъфската земя. Тази двойна компенсация трябва да се изплати от касата на областта. Този закон обаче остава на книга до приемането му на 30 май 1885 г. и предвижда превръщането в свободна собственост на вакъфските недвижими имоти.

На 18 юни 1883 г. в Дирекцията на финансите на Източна Румелия постъпва оплакване от пълномощника на ихтиманския мютевелия, че не е изплатено количеството от кадастъра (поземления данък), което му се полага. Същото оплакване е изпратено и до Главния секретар през юли с.г. Въпросът е обсъден в Частния съвет на Главния управител и е решено обезщетенията на мютевелиите да се изплащат, но „и занапред да се задържат 10 % като разноски по събирането на приходите от тевлиетите им, защото ако десятъка и да се е вече вдигнал, то и поземления данък (кадастръ) не се събира без разноски“. От своя страна, управлението на Източна Румелия предявява претенции мютевелиите стриктно да изпълняват задълженията си, които им се налагат от бератите. Това е направено с решение на Областното събрание от 3 декември 1883 г., с което се препоръчва на Частния съвет да следи мютевелиите да не се отклоняват от задълженията си. През април 1884 г. последва ново оплакване на ихтиманския мютевелия до Главния управител за неизплатени суми. Директорът на финансите признава правото на просителя да получи 32 686 гроша за 1883 – 1884 г., но не изплаща дължимото, защото бюджетът на областта за 1884/1885 г. не е влязъл в сила, а кредитът, предвиден за тази цел в предходния, вече бил изчерпан⁴⁴⁾.

През 1884 г. източнорумелийското правителство започва настоятелно да изисква документите на отделните вакъфи, съмнявайки се в правата на мютевелиите и техните реални разходи. Това кара голяма част от тях да се откажат от исканите суми, но не и Махмуд паша. Поради обстоятелството, че заема висока длъжност в Цариград, той успява, чрез посредничеството на османското правителство, да получи през май 1885 г. нови 800 лири срещу приходите от тевлиета си. На 5 юни 1885 г. е издадено разпореждане на Постоянния комитет да не се изплащат никакви суми на мютевелиите, докато не представят редовни документи за качествата, правата и задълженията си. Последният документ на източнорумелийското управление, свързан с ихтиманския вакъф, е един рапорт на татарпазарджишкия финансов началник от 24 август 1885 г. В него се отчита, че за периода от 1 юли до 22 август 1885 г. от ихтиманския тевлиет са постъпили 42 417,89 гроша⁴⁵⁾. Няма ясни сведения обаче какво се случва със събраните приходи от вакъфа. Твърде е вероятно плащанията на ихтиманския мютевелия да са били прекъснати, тъй като и след присъединяването на Източна Румелия към Княжеството мютевелиите продължават да претендират за неизплатените си суми.

Съединението не отказва ихтиманския вакъфски управител да продължава да настоява да му бъдат изплатени сумите от тевлиета му. Чрез своя дългогодишен пълномощник в Пловдив Рифат ефенди той алармира пловдивския окръжен управител, че не са му изплатени полагащите му се около 4000 турски лири (800 лири за 1883 – 1884 г. и малко над 2500 лири за 1884 – 1885 г.), като моли да му се предоставят авансово 1500 лири, с които да изхранва семейството си и да направи нужните поправки на рушащите се вакъфски

сгради⁴⁶). Окръжният управител, на свой ред, препраща прошенията до министъра на финансите в София, като препоръчва да бъде назначена комисия, която да провери дали просителят изпълнява задълженията си спрямо богоугодните заведения⁴⁷), въпреки приложеното свидетелство към прошенията на Рифат ефенди от ихтиманския кмет, който твърди, че мютевелията на вакъфа продължава да поддържа функционирането на сградите, и свидетелства, че джамията, училището и другите вакъфски институции продължават да действат. Така в джамията редовно се извършвал намаз, в училището (вероятно мектеба) продължавали да се обучават ученици, а в имарета всеки ден се раздавал хляб на бедните, като два пъти седмично се предлагал и пилаф (сварен ориз). По време на свещения мюсюлмански месец рамазан пък мютевелията Махмуд бей дори канел специален имам от Цариград, който ръководел и изпълнявал богослужението⁴⁸).

Пълномощникът на Махмуд Недим бей Рифат ефенди, отправя прошение директно и до министъра на финансите Иван Ев. Гешов, надявайки се, че както той сам пише, заради старото им приятелство Гешов ще се застъпи за издължаването на неизплатените суми до „приключението“ от 6 септември 1885 г., полагащи се на ихтиманския тевлиет⁴⁹). Министърът на финансите наистина се заема с въпроса и препраща прошенията на ихтиманския мютевелия до Министерския съвет, но не моли за изплащането на исканите суми, а използва повода да поиска разяснение за това как трябва да се действа с тевлиетите в Южна България след съединението на Източна Румелия с Княжеството – трябва ли да се признават правата на мютевелиите върху приходите на тевлиетите и трябва ли да им се отпускат срещу тия права парични суми, каквито са били отпуснати от източнорумелийското правителство⁵⁰).

Междувременно, с писмо на правителството от 27 юли 1887 г. от пловдивския окръжен управител се изисква да събере и предостави цялата информация относно начина на регламентиране на правата на вакъфите в Източна Румелия и свързаните с това счетоводни сметки. На 3 октомври 1887 г. е издадена и заповед № 985 за създаване на специална комисия при Министерството на финансите, която трябва да проучи: 1. Колко и какви тевлиети има в Южна България, кои са техните мютевелии, какви документи притежават за тевлиетските имоти и законни ли са; 2. На какво основание бившето източнорумелийско правителство е плащало на някои мютевелии, като един вид десятък за тевлиетите срещу получаваните от тях приходи; 3. Как трябва да се гледа на тоя вид имоти и на техните претенденти от Съединението насам. Решенията на тази комисия се разглеждат от Министерството на финансите и се одобряват, ако не противоречат на законите. Започва и събирането на юридически доказателства за претенциите на мютевелиите, основно на вакъфите „мюстесна“ (т.нар. „особени“ вакъфи, ползващи се с широк имунитет в управлението си, като са администрирани от своите наследствени владетци

и са извън прекия контрол на държавата; такива са обикновено вакъфите на отличили се османски военачалници, *газии*, от първите векове на Османската империя, които притежават големи поземлени владения)⁵¹⁾.

Създадената комисия, станала известна като Комисия по тевлиетите, в доклад до Министерството на външните работи от 3 декември 1887 г. дава заключение, че „настойниците на вакъфите в Южна България нямат никое право да искат да се продължава да действа една част от бившия управителен режим на Южна България, когато той е вече изцяло заменен с този на Княжеството“. На Министерството на финансите се препоръчва да се съставят списъци на вакъфите и на имуществата им според истинските им документи⁵²⁾. Правителството на Княжеството не признава права на просителите на този вакъф, но решава да се изплатят задълженията за времето на Източна Румелия. От направените справки става ясно, че към 1 март 1886 г. на ихтиманския вакъф трябва да бъдат изплатени 134 251 гроша. Министерският съвет решава това да бъде направено от излишъка на източнорумелийския бюджет и от този на Княжеството за 1886/1887 г. Съгласно една заповед от 21 декември 1887 г. на Финансовата дирекция се разрешава останалите дългове спрямо мютевелиите на вакъфите „мюстесна“, намиращи се в Източна Румелия, да се изплатят от §21 на бюджета за 1886/1887 г. В тази връзка е издаден и княжески указ № 292 от 21 декември 1887 г., но тъй като е изтекъл законният срок за извършване на промени в държавния бюджет, плащанията не са направени. Това е признато в доклад на финансовата дирекция от 23 януари 1888 г, а финансовият министър препоръчва на просителите да се обърнат към Народното събрание⁵³⁾.

Протакането на въпроса с плащането на неиздължените сумите от ихтиманския вакъф, както и убедеността на българските управленци, че тази практика от времето на Източна Румелия не може да бъде продължена след съединението ѝ с Княжеството, довеждат до крайно отчаяние дейния до този момент мютевелия Махмуд Недим бей, който се самоубива през 1887 г., хвърляйки се от прозореца на къщата си в Истанбул (Gökçek, 1950: 35). Мястото му на управител на вакъфа преминава в наследство в ръцете на брат му Мехмед Шази бей, но и той умира година по-късно през 1888 г. (Gökçek, 1950: 36), а наследственото управление на тевлиета е поето от по-малкия им брат Мустафа Рагъб бей⁵⁴⁾. Мустафа Рагъб бей продължава делото на големия си брат и се заема активно с търсенето на правата над наследствения тевлиет в Ихтиман, като, на свой ред, упълномощава дотогавашния повереник на семейния вакъф Рифат ефенди, който не престава да отправя прошения до българските власти⁵⁵⁾.

След поредно оплакване на пълномощника на ихтиманския мютевелия до финансовия министър от 29 март 1889 г.⁵⁶⁾ на 1 април с.г. министърът изпраща цялата преписка в Комисията по тевлиетите с искане тя да се произнесе дали има законово основание претенцията на просителя да бъде удовлетворена⁵⁷⁾. Комисията стига до принципното решение, че събирането на данъка десятък

и другите налози е изключително право на българската държава и то не може да бъде запазено за някога надарени от султана лица. Последва решение на комисията, № 17 от 24 юни 1889 г., с което се постановява, че ако и в гр. Ихтиман джамията, имарета, училището и банята да съществуват, първите три трябва да се поддържат от правителството, а банята да се дава под наем в полза на хазната, „защото десятъка е един от главните и основни доходи на всяка държава и той не може да се употребява за поддържането на частни лица“. Въпреки това Комисията постановява, че съобразно изложените условия в бератите на мютевелиите, могат да се отпускат ежедневно 15 акчи тевлиетско право, т.е. по 15 гроша⁵⁸⁾.

През август 1889 г. в Министерството на финансите пристига ново заявление от името на Мустафа Рагъб бей с искане за бързо решаване на въпроса с ихтиманския тевлиет, в което се изтъква, че понастоящем 40 – 50-членната фамилия, издържаща се от приходите от наследствения вакъф, се намира в жалостно състояние, а вакъфските свещени заведения и учреждения за обща полза в гр. Ихтиман са в състояние на разруха, понеже семейството няма средства за тяхната поправка⁵⁹⁾. Министър Иван Салабашев слага резолюция въпросът да се внесе за обсъждане в правителството, но след като се направи справка за дължимите му вземания, включително и от периода на Източна Румелия. От справката се оказва, че към 1 март 1886 г. на тавлиета е трябвало да бъдат изплатени 134 250 гроша и 43 пари. След като се запознава с протокола на Тевлиетската комисия и с финансовата справка Министерският съвет издава постановление № 111 от 3 януари 1890 г., с което упълномощава министъра на финансите да предложи на наследниците на ихтиманския вакъф „една сума от десет до двадесет хиляди лева, но под условие те да се откажат веднъж и завинаги, за себе си и за своите наследници, от всяко право и от всички претенции по този тевлиет“⁶⁰⁾. Министър Салабашев действително се среща с ихтиманския мютевелия и предлага да му бъдат изплатени 500 лири срещу отказ от правата над вакъфа.

Това неизгодно предложение активизира вакъфския управител, който още по-настоятелно се опитва да защити правата си, търсейки подкрепа и от османските власти. В Княжеското агентство в Цариград постъпва нота до българското Министерство на външните работи и изповеданията от османското вътрешно министерство (*Dahiliye Nezâreti*)⁶¹⁾. В прошениято се обяснява, че срещу годишните приходи от десятъка ихтиманският мютевелия получавал в аванс „известна сума“ от Пловдивската каса и му били обещани още 1300 лири, които по-късно били намалени на 500, и то срещу отказ от всичките права върху вакъфа. От българската страна се изисква да не нарушава правата на въпросното лице и да му преведе първоначално обещаната сума⁶²⁾. Във връзка с тази интервенция външното министерство в София се обръща с молба за сведения от финансовото, което парадоксално съобщава, че не знае нищо по въпроса. Обяснението може би е в това, че от ноември 1890 г. и двете министерства са с нови

титуляри – Димитър Греков на външните работи и Христо Белчев на финансите, които не са запознати с решенията на своите колеги от началото на годината. При тези обстоятелства министър Греков, натоварва агента в Цариград д-р Г. Вълкович да проучи кой, кога и при какви условия е предлагал въпросните суми и условия на мютевелията на Ихтиманския вакъф⁶³. Българската позиция е предадена през февруари 1891 г., а през март с. г. в нова нота до българското агентство османският вътрешен министър коректно излага случая, решенията и действията на българските власти и на екмини стъра Салабашев. Очакванията на министъра за бърза решаване на въпроса, съпроводени с още няколко писма до Вълкович, не се оправдават⁶⁴. Нещо повече, както става ясно от едно писмо на поелия длъжността министър на финансите Григор Начович от 4 май 1891 г. до Министерския съвет, ихтиманският тевлиет и претенциите на неговите мютевелии се разглеждат като емблематични за мютевелийските претенции върху вакъфските приходи в Южна България, като цяло, затова той алармира Министерския съвет, че решението му за удовлетворяването на претенциите на ихтиманските вакъфски управници може да се разглежда занаяпред като „един вид решение на въпроса за всичките въобще тевлиети в Южна България“⁶⁵. Това мнение е застъпено и в един доклад от ревизора на Министерството на финансите, който взема отношение по въпроса за тевлиетите в Южна България, като твърди, че такива са общо 15 на брой, а според финансовата сметка те имат да взимат до 1 март 1886 г. една сума от 118 108 лева – една твърде висока сума, която не трябва да се изплаща и поради факта, че такива суми не се изплащат и на мютевелиите в Северна България⁶⁶.

Междувременно Комисията по тевлиетите изработва решение за приходите на „особените“ вакъфи *мюстесна*, което излага в доклад от 22 ноември 1890 г. до Министерството на външните работи. То предвижда въпросните приходи да се разделят на четири равни части. Едната четвърт да се внася в княжеското ковчежничество като приход, а останалите три четвърти да се разделят на две части, от които едната да се дава на мютевелиите, а другата да служи за преуспяването на вакъфа⁶⁷. Така вместо 65% от приходите си, мютевелиите на практика би трябвало да получават 37,5%. От последвалите прошения от страна на мютевелиите обаче изглежда, че това решение не е приложено на практика.

На 31 януари 1892 г. министърът на финансите изпраща доклад до княз Фердинанд, в който вече заявява, че „въпросът за тевлиетите е бил разгледан от Министерския съвет, и той е дошъл до заключение, че Правителството не е компетентно да го решава, и че този въпрос следва да получи решение от Народното събрание“. Прехвърлянето на проблема между изпълнителната и законодателната власт и фактическият отказ да се излезе с конкретно решение по вакъфския проблем, кара ихтиманския мютевелия отново да се обърне за съдействие към османския вътрешен министър, който изпраща поредната нота до българските власти. В нея отново се настоява за бързо удовлетворяване на

исканията на въпросния мютевелия и се набляга, че това конкретно искане не може да се обвърза с уреждането на вакъфския въпрос в България, който е много различен от този в Източна Румелия. В отговор българското Министерство на външните работи и изповеданията отново повтаря, че въпросът е внесен, но не и обсъден от Министерския съвет⁶⁸). Тези реакции от страна на българските власти подтикват тогавашния управител на ихтиманския вакъф Махмуд бей, секретар при канцеларията на Дахилието (османското вътрешно министерство), да се обърне за пореден път директно към великия везир с искане за подкрепа⁶⁹). Тези негови постъпки обаче отново остават безрезултатни.

С времето собствениците на ихтиманския вакъф изпадат в изключително затруднено положение поради лишаването им от регулярни приходи. През следващите 13 години те не успяват да активират османските власти в своя защита. По всичко изглежда, че през този период вакъфският проблем не е обект на внимание и от българските власти. Едва през 1905 г. юрисконсултът при Министерския съвет събира всички преписки по разните имоти с подобен характер и се готви да прави доклад до Министерския съвет, но „нищо не е направил“. През същата година се подновяват и прошенията до българските власти от страна на тогавашния мютевелия на ихтиманския вакъф майор Юсуф Рагъб бей⁷⁰), който чрез двама свои повереници – адвокатите С. Скришовски и Йосиф Таджер, изпраща писма до княз Фердинанд, българския министър-председател, Министерството на външните работи и изповеданията, Министерството на финансите, както и до османското императорско комисарство⁷¹). В Министерския съвет пристигат и вербални ноти от Турското комисарство в София с искане държавата да изплати 929 150 лв. обезщетения на наследниците на ихтиманския вакъф за периода от 1886 до 1905 г., включващо както пропуснатите приходи, така и лихвите по тях⁷²). При това, изтъква Йосиф Таджер, адвокат на Юсуф Рагъб бей, той бил упълномощен от своя доверител да заяви, че ихтиманският мютевелия е склонен да прехвърли върху българското правителство правата си над наследствения вакъф срещу едно възмездие от не по-малко от 500 хил. лева в случай че правителството желае да го откупи⁷³). Това предложение от страна на мютевелията остава без всякаква реакция от българска страна, както става ясно от последвалите прошения от страна на великия везир Саид паша и адвокат Скришовски до Министерството на външните работи и изповеданията, до османското комисарство в София, до министър-председателя и до княз Фердинанд, когато отново се заговаря за издължаване на закъснелите суми по изплащането на тевлиетското право на ихтиманския вакъф от източнорумелийско време до 1886 г., възлизащи на около 1300 турски лири⁷⁴). В края на април 1906 г. в Българското дипломатическо агентство в Цариград пристига и просторно изложение по ихтиманския случай, изготвено от Албер Вучич (среща се и като Вучинов), представител на мютевелията Юсуф Рагъб бей, в което се излага цялата история на вакъфа от неговото създаване с подробни сведения за мю-

тевелиите и техните наследствени права⁷⁵⁾. Това искане кара Министерството на финансите през май 1906 г. да изработи подробна справка по ихтиманския тевлиет, в която детайлно е проследена цялата история на проблема, но отново не е предложено решение. На 30 септември 1906 г. пристига нова нота от османския министър на вътрешните работи за ихтиманския вакъф. В нея се проследява историята на взаимоотношенията на източнорумелийските и княжески правителства с мютевелиите на вакъфите от Южна България и отново се настоява българската страна да се издължи на въпросните мютевелии. Упоменати са и конкретни суми – 134 251 гроша за ихтиманския вакъф и 142 132 гроша за карнобатския⁷⁶⁾. Българските власти, от своя страна, продължават да протакат взимането на окончателно решение по въпроса, като в една докладна записка от Министерството на външните работи, посветена на претенциите на ихтиманския мютевелия, се посочват ясно и основния мотив за тяхното отхвърляне и отказа да бъдат удовлетворени: „създава се прецедент за удовлетворяване претендентите и на други някои тевлиети /феодалитети/ като Карнобатски и пр.⁷⁷⁾“.

Българските изпълнителни власти, които отказват да вземат окончателно решение по случая с ихтиманския тевлиет и протакат неговото разрешаване безкрайно през годините след Руско-турската война от 1877 – 1878 г., прехвърляйки го от едно министерство в друго, в крайна сметка се оказват принудени от външнополитически фактори да се заемат с трайното решаване на вакъфския въпрос във вътрешнополитически план, когато той се оказва ключов проблем при преговорите за признаването на независимостта на България от османската държава.

През лятото на 1908 г. се създават благоприятни условия за обявяване независимостта на българската държава, отхвърляне на васалитета и ограниченията, наложени от Берлинския договор. Правителството на Александър Малинов не се колебае и на 22 септември 1908 г. провъзгласява страната за независимо Царство. В Цариград започват двустранни българо-турски преговори, в хода на които турската страна предявява десет искания, седмото от които е „уреждане на вакъфския въпрос“⁷⁸⁾. След тежки, продължителни и напрегнати преговори, на 6/19 април 1909 г. Рифаат паша и Андрей Ляпчев, в присъствието на дипломатите от Съглашение, подписват в Цариград турско-български протокол, в изпълнение на руско-турския протокол от 3 април 1909 г., с който официално „Отоманското императорско правителство заявява, че признава новото политическо положение на България“. В чл. 2 е записано, че неделима част от протокола ще бъде една спогодба относно организацията на мюсюлманските общини и вакъфските имоти и двата документа ще бъдат подписани едновременно. Декларира се, че на мюсюлманите ще бъдат осигурени свободата и външното упражняване на вярата. Те ще продължават да се ползват със същите граждански и политически права, както и жителите, принадлежащи към други изповедания. Името на султана, като Халиф, ще продължава да бъде споменавано в

публичните молитви на мюсюлманите. По отношение на вакъфските имоти е записано: „Относно вакъфите *мюстесна*, Българското правителство ще назначи, в срок от най-много от три месеца, една административна комисия, която ще проучи основанията на рекламациите на заинтересованите (Genov, 1940: 351).

Според § VIII от „Съглашението по мюфтийския въпрос“ в срок от шест месеца след подписване на съглашението българското правителство трябва да назначи специална комисия, в която Главният мюфтия влиза по право и която в срок от три години от съставянето ѝ трябва да разгледа и провери заявените до този момент рекламации на мютевалиите и техните заместници. Заинтересованите лица, които останат недоволни от решенията на комисията, се обръщат към компетентните съдилища в България (Bilqrski, 2009: 66 – 68).

Със заповед № 281 от 27 юли 1909 г. на министъра на външните дела и вероизповеданията, в изпълнение на чл. II на Турско-българския протокол от 6 април, е назначена Комисия, „която да разгледа основанията на рекламациите на заинтересованите по вакъфите, наречени „мюстесна“, лица и да ми предостави с доклад своите решения по тях“. Комисията е под председателството на П. Димитров – съветник при Министерството на външните работи, и членове Д. Антонов – русенски окръжен управител, А. Башев – плевенски народен представител, Б. Кърджиев – началник на държавните имоти в Министерството на финансите, и Л. Горанов – член на Върховния касационен съд. На 4 август Л. Горанов е заменен с Д. Икономов също член на ВКС⁷⁹⁾. Определеният официален срок за предявяване на документи и искания от страна на лицата, заинтересовани от вакъфите „мюстесна“, е 1 август 1909 г. Въпросните документи могат да се подават в Министерството на външните работи и изповеданията или в Отоманската легация. На 18 юли османското външно министерство отправя вербална нота с искане срокът да бъде продължен, тъй като е крайно недостатъчен, но искането не е прието от българските власти⁸⁰⁾, като в изпълнение на министерската заповед Комисията започва работа на 3 август 1909 г.

До 25 октомври, когато дейността ѝ приключва, са проведени 26 заседания, разгледани са 41 рекламации и са изготвени решения за 26 от тях. Членовете на комисията изключително отговорно, задълбочено и подробно изучават всяко заявление и всеки документ, подаден от ищците, както и отложената документация в институциите на Княжеството и на Източна Румелия. Основно са проучени архивите на Външното и Финансовото министерство. Тъй като съществена част от предявените документи са на турски и арабски, като преводач и сътрудник е привлечен видният османист и палеограф Диаманди Ихчиев. На 5 септември е изготвен проектодоклад⁸¹⁾, но заседанията продължават до 18 септември. След тази дата те са преустановени до 16 октомври, като се работи по допълването и изменението на доклада и отделните решения. От 16 до 25 октомври комисията отново заседава редовно, като окончателният ѝ доклад до министъра на външните работи и изповеданията е от 24 октомври 1909 г.⁸²⁾

В доклада на Комисията са поместени и решенията ѝ по отделните казуси, като рекламацията по ихтиманския вакъф (решение № 17) е разгледана на заседание на Комисията от 20 август 1909 г. и е докладвана от плевенския народен представител Ан. Башев. Тя е подадена от Юсуф бей Михал гази зааде, без дата, на български език, чрез Османската легация в София. В молбата Юсуф бей пише, че като наследствен притежател на ихтиманския вакъф, иска да му се изплатят всички приходи след 1885 г. или „едно прилично и справедливо обезщетение“. Като аргументи се изтъкват, че във времето на бившето турско управление десятъкът и въобще всички други фискални данъци и налози са се събирали и управлявали от страна на мютевелията; след създаването на Източна Румелия „прехвърлените по кадастрален начин данъци на този вакъф се събираха от страна на правителството и доходите се плащаха на Мютевелията на вакъфа“; но от Съединението насетне приходите от вакъфа се събират от българското правителство и се внасят в държавното съкровище въпреки разпорежданията на императорския ферман, „без да се дава каквото и да било на Мютевелията“. Към молбата са приложени берат, издаден от султан Абдул Хамид II от 1906 г., и пълномощно на български от Юсуф Рагъб бей, жител на Цариград, за Ахмед Рагъб бей от същия град, възлагащо му правото да действа по рекламацията на този вакъф⁸³⁾.

Комисията, след като се запознава със запазената преписка по този вакъф, водена преди и след Съединението и запазена основно в Министерството на външните работи и изповеданията и в Министерството на финансите, се произнася на 26 август 1909 г. Тя отчита, че рекламаторът претендира за права, свойствени за вакъфите „мюстесна“, които са обект на нейната отговорност, но не е представил нито един документ, доказващ това. Тези документи са подробно изброени: султански ферман за отстъпване на известно лице на държавни права и наложените му задължения; документ, че лицето е провъзгласено за „гаази“ (победител); вакфие за учредяване на вакъфа; султански берат за одобрение на завещанието; удостоверение, че завещанието е вписано в тефтерите на надлежното държавно писалище. Позовавайки се на конкретни документи, Комисията посочва, че източнорумелийското, а след 1885 г. и българското правителство многократно са искали да им бъдат представени въпросните документи, но това не е направено нито преди, нито сега. Приложеният султански берат от 1906 г., както и другите известни берати, според Комисията, само показват, че е имало назначени лица за управители на вакъф в град Ихтиман, състоящ се от джамия и имарет, но без каквито и да е било учредителни актове. Няма документи, които да указват „кой Султан кога, по какъв случай е надарил самия Гаази Михал бей или някой от неговите потомци с каквито и да е права за събиране на данъци и ресуми от гр. Ихтиман и някои... околни села“; няма вакфие, за да се види кое е лицето, извършило завещанието, какви права е притежавало, кому и за каква употреба ги е завещало,

каква част от приходите е оставала лично за потомците. От гореизложеното се стига и до заключението, че „не съществуват никакви доказателства, че е имало законно учреден вакъф „мюстесна“ в гр. Ихтиман от Гаази Михал бей или от някого от неговите потомци. Следователно претенцията на рекламатора е преди всичко неоснователна. Управителите на този вакъф „са действали като узурпатори, а не по право“. Но дори и да са имали някакви права за събиране на данъци и ресуми, то те са угаснали със създаването на Източна Румелия, чийто Органически устав постановява, че всички фискални данъци, налози и приходи в територията на областта са притежания на нейното съкровище и са за обща полза. „Прочее, пише Комисията, „Органическият устав“ не запазва в полза на никой вакъф права фискални, права от естество на публично право, каквито за някои от тях са били учредявани, отстъпени от Султаните и били търпени от фиска на Турската Империя“⁽⁸⁴⁾.

Тъй като предшествениците на рекламатора са се позовавали на чл. 486 от Органическият устав и на областния закон за преобръщане на свободната собственост на вакъфските недвижими имоти от 30 май 1885 г., Комисията отново посочва, че в Органическият устав е предвидено плащане на обезщетение при отчуждаване на вакъфски доходи и недвижими имоти, но не и за данъка десятък, който е неотчуждаем и непогасим и се плаща и от притежателите на вакъфски недвижими имоти. Изтъква се и още един любопитен аргумент: „Най-сетне съставителите на „Органическият устав“ не можеха да не знаят, че в областта е имало вакуфи „мюстесна“. Ако се искаше, щото притежателите на такива вакуфи да бъдат обезщетени, не само за реалните права над известни имоти, а и за „десятъка“ и „ресумите“ от земи „мефкуфе“, то щяха изрично постановление да предвидят за това“. И още нещо – тези „надарени лица“ и техните потомци могат да търсят своите права само от хазната на Османската империя, към която са заслугите на техните праотци. Вместо да им дават жизнена потомствена пенсия, султаните им преотстъпвали правото да събират данъци за сметка на хазната. Но след създаването на Източна Румелия, нова държава, макар и кръстена автономна област, тези привилегии не могат да се запазят. Комисията изтъква, че областният закон от 30 май 1885 г. противоречи на Органическият устав и фактически не е прилаган. За бившата Източна Румелия има предвидено само едно задължение – да продължи да изплаща годишния данък на султана, и ищците не могат да се позовават на този закон⁽⁸⁵⁾.

Комисията, добре запозната със ситуацията по отношение на вакъфите в Източна Румелия, признава факта, че до 1885 г. нейното правителство е изплащало някакви суми от своя бюджет на „лица, титулуващи се мютевелии“ на ихтиманския вакъф, но е убедена, че това не може да служи като „придобито право“, защото става дума за публични, а не частни права, и защото самото източнорумелийско правителство никога не е признавало такова право. За доказателство се сочат протоколите на специалната комисия по вакъфите, която

е решила всеки вакъф да представи надлежни документи за правата и задълженията си, а дотогава да им се отпускат от бюджета известни суми, главно за поддържането на благотворителни и богоугодни заведения. Тези суми се приемали като временна мярка и било предвидено да бъдат прихванати срещу бъдещо обезщетение за тежести извън десятъка, след като мютевелиите представят очакваните документи. Не на последно място се посочва, че мютевелиите на ихтиманския вакъф са живеели вън от Областта, следователно не са могли съвместно да изпълняват задълженията си и получавали чрез повереници въпросните суми⁸⁶⁾.

Комисията описва основни решения на правителството на Княжество България след 1885 г. и стига до извода, че то също не е признавало никакви права на просителите на вакъфи от Източна Румелия, включително и на ихтиманския⁸⁷⁾. И най-накрая е посочено, че Юсуф бей няма качествата на законен управител на ихтиманския вакъф, защото назначението му не е съгласно „Временните правила за духовното управление на мюсюлманите“ от 1895 г., а от власт чужда на Княжеството и некомпетентна, което е намеса във вътрешното му управление. Следователно и получените от източнорумелийското правителство суми са неправомерни⁸⁸⁾.

На базата на изложените доводи заключението на Комисията е категорично: „Остава без последствие, като неоснователна, рекламацията на Юсуф бей Михал Гази Зааде, от гр. Цариград, за да му се изплати от Съкровището на Царство България постъпилий в него приход от вакуфа „Ихтимански“, от Съединението на Източна Румелия към България до датата на рекламацията, както и да му се плати едно обезщетение веднъж завинаги за удовлетворение на претендираните от него права над тоя вакуф“⁸⁹⁾.

С това си решение от 1909 г. комисията на практика за първи път официализира вече проявената през предходните години позиция на българските власти по въпроса за вакъфските имоти, останали на територията на България. Историята на многовековния ихтимански поземлен вакъф и отношението към представените претенции от страна на неговите наследствени управители от страна на органите на българската законодателна, съдебна и изпълнителна власт са до голяма степен емблематични за развитието на „вакъфския въпрос“ в новосъздадената държава. Макар и като цяло да се забелязва една тенденция на отказ да се ангажират с конкретно и окончателно решение за статута на ихтиманския вакъф, българските институции и постоянно сменящите се управници от периода след Освобождението сякаш от самото начало проумяват значимостта на вакъфските имоти за новоизграждащите се поземлени и икономически отношения в новата държава. Вярно е, че първоначално самите управленци не са съвсем наясно със същността на вакъфската институция и с истинските размери на вакъфските имоти, но с времето, а и благодарение на непрекъснатата кореспонденция на различните институции с вакъфските мютевелии и османски пред-

ставители по предявяваните от тях искания за възстановяване на правата им върху значителен дял от поземления и финансов резерв на държавата успяват да изградят единна, макар и неофициална позиция, според която те категорично отхвърлят претенциите на вакъфските управители за събирането на налози и данъци, било то и за богоугодни и благотворителни цели, които вече са приоритет на националната държава. Именно тази позиция излиза на преден план и в решенията на сформираната комисия по вакъфските рекламации през 1909 г. и продължава да бъде отстоявана и занапред, когато „вакъфският въпрос“ излиза нееднократно на дневен ред както във вътрешнополитически, така и във външнополитически план, особено в двустранните отношения между България и Османската империя (впоследствие Турция).

В периода след Руско-турската война от 1877 – 1878 г. българските управници (и в Източна Румелия, и в Княжество България, а в последствие и в обединената държава) успяват да утвърдят българската държава и нейните институции като единствен притежател и разпоредител с публични права, като фактически лишават вакъфските собственици от предоставените им права при султанското управление. В контекста именно на изграждането на нови държавни институции и стопанска система е и фактическият отказ на българските власти да се съобразят с исканията на крупните вакъфски управители.

Илюстрации:

Завието (джамията) на Михалоглу Махмуд бей в гр. Ихтиман

Банята (хамам) от комплекса на Михалоглу Махмуд бей в гр. Ихтиман

БЕЛЕЖКИ

1. Изследователската работа по тази статия е реализирана в рамките на проект „Съдбата на вакъфските имоти в България в условията на прехода от имперско към национално държавно управление“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, договор ДН 10/14 от 17 декември 2016 г. За самия проект вж. повече на: Вакъфите в България <<https://vakifbg.wixsite.com/2016fni>> 31 октомври 2019 г.
2. В съкратен османски регистър (тапу тахрир дефтер) за санджака Никопол от 1479/80 г. зеаметът Гиген е владян от Иса Бали, син на Ихтимани Бали бей. Вж. НБКМ, Ориенталски сбирки, ОАК 45/29, фол. 41а. През 1511 г. Ихтиманоглу Касъм и Мехмед бей пък са споменати сред поддръжниците на претендента за османския трон и бъдещ султан Селим I (1512 – 1520). Дватамата братя се присъединяват към войските на принц Селим по пътя му към османската столица още в Аккерман (Белгород Днестровски в Украйна) и с войските си допринасят за възкачването на Селим на трона, за което впоследствие са възнаградени. Ъира, 2013: 216, 219. Вероятно това е същият Касъм бей от поддръжниците на принц Селим, който през 1521/22 г. е санджакбей на Хумус. Вж. Barkan, 1953 – 1954: 306.
3. Приходите от вакъфа на Михалоглу Махмуд бей са вписани последователно в османските регистрации от XVI в. (от 1519 до 1596 г.) като част от следни-

- те данъчни регистри: CDA [T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi / Председателство на държавните архиви към президентството на Република Турция, Османски архив], ТТ [Tapu Tahrir Defterleri] 82 (от 1519 г.), с. 335 – 339; ТТ 130, с. 597 – 606, ТТ 409, с. 295 – 298 и ТТ 145, с. 139 (от 1525/6 г.); ТТ 370 (от 1530 г.), с. 202; ТТ 236 (от 1544/45 г.), с. 607 – 624; НБКМ [Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“], Ориенталски сборки, Сф 26/30 (средата на XVI в.), фол. 5b; ТТ 492 (от 1570/1 г.), с. 724 – 739; ТКГМ [Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi / Архив на Главната дирекция на поземления регистър и кадастъра], KuK [Kuyud-u Kadime Arşivi] 61, фол. 356b – 364a, ТТ 539, с. 704 – 719 и ТТ 566, с. 676–691 (от 1596 г.). За извлечения от някои от тези регистри за гр. Ихтиман и няколко от селата вж. Ковачев, 2008.
4. KuK 61, фол. 361b; ТТ 539, с. 714; ТТ 566, с. 686.
 5. ТТ 236, с. 622.
 6. ТТ 236, с. 623.
 7. Османската наративна традиция приписва завладяването на територията източно от София на Лала Шахин паша. Вж. İnalçık, 2006.
 8. Jireček, 1877: 91 – 92, 1974: 167 – 168; Kiel, 2000: 571, 2009: 166 – 167. Османският пътешественик от XVII в. Евлия Челеби също твърди, че името Ихтиман отразява начина, по който градът е бил завладян от османците, чрез ahd-i eman, но очевидно погрешно идентифицира османския Ихтиман със средновековната крепост Стипион/Щипоне. Вж. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, 1999: 220.
 9. Съществуването на Стипион/Щипоне е засвидетелствано в османските дефтери от XVI в. Вж. посочените в бел. 15 данъчни регистри.
 10. Според регистрацията от 1519 г. (ТТ 82, с. 335) земите от ихтиманското поле били дадени на Махмуд бей, син на Михал, от покойния султан Баязид. От следващите регистрации става ясно, че мюлк-намето всъщност е дадено от Баязид II, тъй като то е впоследствие препотвърдено от неговите наследници султан Селим [I] и султан Сюлейман [I], което несъмнено идентифицира споменатия Баязид именно с Баязид II. ТТ 130, 597 – 598; ТТ 409, с. 584; ТТ 370, с. 202; ТТ 236, с. 607; ТТ 492, с. 724. Регистрацията от последната четвърт на XVI в. включва същата информация, добавяйки, че собствеността над земята е потвърдена и от султан Селим II (1566 – 1574). ТТ 539, с. 704; ТТ 566, с. 676; KuK 61, fol. 356b.
 11. Enveri, 1928: 90 – 91; Öztürk, 2003: 40 – 41. Този пасаж от текста на Енвери е интерпретиран за пръв път от Яшар Гьокчек и впоследствие става основа за установената ранна генеалогия на рода Михалоглу, представена от М. Тайиб Гьокбилгин. Вж. Gökçek, 1950: 33 – 34, 1998: 48, 76; Gökbilgin, 1960: 286, 290 – 291. Махиел Кийл интерпретира погрешно текста на Енвери и предполага, че не бащата Илиас бей, а самият Махмуд бей загива в Анкарската битка. Kiel, 2000: 571, 2009: 167, 2007: 106. Погрешното тълкуване на извора от Кийл е прието безкритично и преповтаряно от редица автори. Вж. Ковачев, 2008: 232; Антонов, 2009: 42.

12. Eyice, 1975: 59 – 61; 1996: 462 – 463. Екрем Хаккъ Айверди предполага, че ихтиманският Махмуд бей е в тясна връзка с плевенския клон на семейството, като твърди, че той е син Хъзър бейоголу Искендер бей, брат на основателя на плевенския вакъф Алаеддин Али бей. Всъщност наистина съществува Махмуд бей, който е син на Искендер бей, но той е персонаж от XVI в., затова предположението на Айверди следва да бъде отхвърлено като неоснователно. Ayverdi, 1982: 53. Колкото до идентичността и архитектурния патронаж на Искендероглу Махмуд бей, живял през XVI в., вж. по-подробно у Kiprovsk, 2010: 32 – 33.
13. Заплетената история с наследствените имоти на фамилията Михалоглу в района на Битиния и тяхното наследствено лидерство над пехотата от района на Харманкая са разгледани в детайли у Kiprovsk, 2013: 254 – 258.
14. Твърдото убеждение на Махиел Кийл, че основателят на ихтиманския вакъф умира по време на Анкарската битка през 1402 г., го тласка и към предположението, че благотворителната фондация е създадена много по-рано и след като е била конфискувана от султан Мехмед II, е била възстановена отново, а не учредена по времето на султан Баязид II. Вж. Kiel, 2000: 572, 2007: 106 – 107. Теорията на Кийл е възприета и възпроизведена от Антонов, 2009 : 42. Османските данъчни и вакъфски регистри обаче нито споменават, нито намекват, че такава конфискация се е случила в действителност.
15. Kuran, 1968; Eyice, 1962 – 1963; Kuban, 2007: 75 – 122; Emir, 1994; Oğuz, 2006. Преглед на териториалното разпространение на този особен тип сгради (завие-имарети), строени на Балканите до падането на Константинопол през 1453 г., е представен от Kiel, 2009. Ролята на тези архитектурни паметници в процеса на урбанизация в ред балкански градове през османския период е дискутирана от Boykov, 2011.
16. Kiel, 2000: 571, 2009: 106, 2016. За повече детайли относно техниките на строеж и размерите на сградата вж. Миятев, 1922: 248 – 252 Eyice, 1975: 59 – 61, 1996: 462 – 463; Антонов, 2009: 45 – 48.
17. TT 492, 725; KuK 61, 357a.
18. Подробно описание на сградите е представено от Миятев, 1922: 249 – 252. Архитектурни планове на сградите в Ихтиман са публикувани от Антонов, 2001: 523 – 530.
19. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, 1999: 220.
20. Френският пътешественик Кикле свидетелства за съществуването на два кервансарая в Ихтиман през 1657 г. – единият с името Бей хан, а другият (в който той самият отсяда) – Михал хан. Вж. Цветкова, 1975: 221. Приходите от хан в града за издръжката на завието са вписани и в сметководните регистри на благотворителната фондация. Вж. Сметководен регистър на вакъфа към завието на Михалоглу Али бей в Ихтиман. TSMA [Торкарı Sarayı Müzesi Arşivi / Архив на Музея Топкапъ сарай], defter 10448 0001 (от 1726 г.), с. 1.

21. Вж. ЦДА [Централен държавен архив, София], ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 63. По това време обаче повечето от сградите имали нужда от спешен ремонт, тъй като поради недостига на средства те били в окаяно състояние. Вж. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 67; ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 38, 49. Когато през 1921 г. Кръстю Миятев посещава Ихтиман, в града съществували само сградите на джамията и хамама, а сред местните жители все още живеел споменът за мястото на някогашното медресе, върху което, според местните, било построено сегашното основно училище, намиращо се срещу сградата на джамията. Миятев твърди, че неговите масивни каменни основи доскоро могли да се видят около сегашното училище, но те били разграбени, за да бъдат преизползвани като строителен материал, и затова било невъзможно да се направи план на някогашната сграда. Понастоящем са запазени само банята, която е реставрирана и функционира като галерия, и джамията/завието, чиято сграда е в окаяно положение. Повече за сегашното състояние на завието у Kiel, 2016.
22. ЦДА, фонд 176К (Министерство на външните работи и изповеданията); фонд 159К (Министерство на финансите); фонд 321К (Българско дипломатическо агентство в Цариград, 1878 – 1908 г.).
23. В българската историография липсва нарочно изследване върху съдбата на вакъфите в следосвобожденска България. Въпросът за вакъфските собствениности попада във фокуса на няколко публикувани сборника с дипломатически документи и международни спогодби между България и Османската империя/Турция, а разразилият се „вакъфски въпрос“ е разглеждан по-скоро спорадично като част от общата рамка на българската етническа и малцинствена политика. Вж. Стоянов, 1998; Назърска, 1999. В този смисъл заслужава внимание изследването на Анна Миркова, която се опитва да ситуира вакъфските имоти и политиката спрямо тях в общата историческа рамка на поземлените отношения в следосвобожденска България с нарочен поглед към Източна Румелия. Mirkova, 2017.
24. Според султанските дипломи (берати), представени в препис, оригинал и превод на българските власти. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 40; ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 60 – 65.
25. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 2, 62, 66.
26. Протоколите, 1879: xvi.
27. CDA, I. [İradeler] DH. [Dahiliye Kayıtları] 751/61302. Личността на ихтиманския мютевелия Махмуд Недим паша не трябва да се бърка с едноименния мютевелия на плевенския вакъф на фамилията Михалоглу от същото време. Ихтиманският мютевелия е погрешно идентифициран с плевенския си съименник у Кипровска, 2017: 368. Именно титлата паша на ихтиманския представител на рода не оставя съмнение, че става въпрос за двама различни души. Различните печати, които двамата Махмуд Недимовци поставят под документите, които изпращат както до османските, така и до българските власти, също са различни. В подписа си плевенският

Махмуд Недим бей е представен като „несл-и Михал, Махмуд Недим ибн-и Мехмед“, докато ихтиманският Махмуд Недим паша се подписва като „Мамуд Недим, ес-сейид“.

28. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 9. В един документ Махмуд Недим паша твърди, че поддържа 4 къщи в Истанбул и 40-членно семейство, за чиято издръжка разчита на приходите от вакъфа в Ихтиманско. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 66.
29. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 4.
30. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 38, 49.
31. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 25.
32. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 26.
33. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 4.
34. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 6; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 31.
35. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 7 – 8.
36. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 9.
37. Пак там; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 31.
38. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 10.
39. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 12 – 14; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 31.
40. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 13.
41. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 18, 19, 21.
42. Aydın, 1992: 205; ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 62 – 66.
43. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 18, 19, 21; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 31 – 32.
44. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 32 – 33.
45. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 26, 31 – 33; ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 50.
46. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 58, 61; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 33.
47. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 57; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 33.
48. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 63.
49. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 67.
50. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 68 – 69; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 33.
51. ЦДА, ф. 158К, оп. 1, а.е. 40, л. 113.
52. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 51.
53. ЦДА, ф. 321, оп. 1, а.е. 395, л. 26 – 27, 37; ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 51.
54. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 40; ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 76 – 77.
55. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 72.
56. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 71.
57. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 70; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 33.
58. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 33; ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 51; ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 78.

59. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 80.
60. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 33 – 34; ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 81 – 84.
61. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 1, 2, 33 – 34; ф. 176К, оп. 2, а.е. 930 л. 51 – 52; ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 85 – 86.
62. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 1, 2.
63. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 3.
64. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 4 – 6.
- ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 102 – 103.
66. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 101, 104.
67. ЦДА, ф. 321к, оп. 1, а.е. 158, л. 27, 38.
68. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 7 – 21, 34; ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 52.
69. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 108.
70. Gökçek, 1950: 38.
71. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 117 – 145.
72. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 34; 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 50 – 51; ф. 176, оп. 2, а.е. 597, л. 127; ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 125 – 126.
73. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 126.
74. ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 187, л. 127 – 143; ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 22 – 24.
75. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 395, л. 25 – 28.
76. ЦДА, ф. 321, оп. 1, а.е. 395, л. 37 – 38.
77. ЦДА, ф. 176, оп. 2, а.е. 597, л. 127.
78. ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 1821-а, л. 36–45.
79. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 597, л. 8.
80. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 597, л. 1, 4 – 5, 6, 7.
81. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 598, л. 1 – 8.
82. Протоколи на комисията се намират в ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 581, л. 1 – 26 и а.е. 597, л. 8, 61, 124 – 126.
83. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 38, 121, 122, 123 – 124.
84. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 39–41.
85. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 41–47; Доклад и решения на комисията, 1910: 98 – 116.
86. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 49–50; Доклад и решения на комисията, 1910: 118 – 120.
87. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 51–53; Доклад и решения на комисията, 1910: 122 – 124.
88. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 54 – 55; Доклад и решения на комисията, 1910: 126.

89. ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 930, л. 55.

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“: Ориенталски сбирки, ОАК 45/29; Сф 26/30.

Т.С. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi / Председателство на държавните архиви към президентството на Република Турция, Османски архив: ТТ [Tapu Tahrir Defterleri] 82; ТТ 130; ТТ 145; ТТ 236; ТТ 370; ТТ 409; ТТ 492; ТТ 539 и ТТ 566; I. [İradeler] DH. [Dahiliye Kayıtları] 751/61302.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi / Архив на Главната дирекция на поземления регистър и кадастъра, Анкара: KuK [Kuyud-u Kadime Arşivi] 61.

Торкарı Sarayı Müzesi Arşivi / Архив на музея Топкапъ сарай, Истанбул: Defter 10448 0001.

Централен държавен архив, София: фонд 159К (Министерство на финансите), оп. 1, а.е. 187; фонд 176К (Министерство на външните работи и изповеданията), оп. 2, а.е. 930, 581, 597 и 598; фонд 321К (Българско дипломатическо агентство в Цариград, 1878 – 1908 г.), оп. 1, а.е. 395, 158 и а.е. 1821-а; фонд 158К (Дирекция на финансите на Източна Румелия), оп. 1, а.е. 40.

ЛИТЕРАТУРА

(1879) *Протоколите на Учредителното Българско Народно Събрание въ Търново*. Пловдив – София – Русчюк: Хр. Г. Дановъ.

(1910). *Доклад и решения на комисията, назначена съгласно Чл. II на Турско-Българския протокол от 6/19 април 1909 год. върху рекламациите досежну вакуфите „мюстесна“*. София: Държавна печатница.

Антонов, А. (2001). Възникване и развитие на османските архитектурни комплекси по Диагоналния път в българските земи през XVI – XVII век (сс. 523 – 530). В: Градева, Р. (Съст.). *История на мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания*, т. 7. София: ИМИР.

Антонов, А. (2009). Приноси към развитието на ранноосманската архитектура на Балканите. Заветата на Махмуд бей в Ихтиман и на Евренос бей в Гюмюрджина (сс. 39 – 57). В: Генов, Р., Чолова, Цв. & Стоянов, Л. (Съст.). *Етноси, култури и политика в Югоизточна Европа. Юбилеен сборник с материали от научна конференция, посветена на 70-годишнината на проф. Цветана Георгиева, Созопол 2007*. София: Нов Български Университет.

Биярски, Ц. (Съст.). (2009). *От Сан Стефано до Париж (1878 – 1974 г.). Най-важните договори за България*. София: Издателство „Анико“.

- Генов, Г. П. (1940). *Международни актове и договори, засягащи България. С обяснителни бележки и една карта на България и съседните страни*. София: Придворна печатница.
- Иванова, С. (2004). Големи вакъфи на османския елит в Румелия, XVII – XVIII в. (с.с. 110 – 126) – В: Заимова, Р., Аретов, Н. (съст.). *Пари, думи, памет*. София: Изд. „Кралица Маб“.
- Иречек, К. (1974). *Пътувания по България*. София: Наука и изкуство.
- Кипровска, М. (2017). Власт и общество в Плевенско на прага на две епохи: съдбата на рода Михалоглу и неговите благотворителни фондации (вакъфи) в условията на прехода от имперско към национално държавно управление (с.с. 357 – 372). В: Рачева, В. (Ред.). *Българите в Османската империя, XIX в.: понятия, структури, личности*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ковачев, Р. (2008). Описи за историята на град Ихтиман от XVI – XVII век (с.с. 226 – 243). В: Иванова, С. (Съст.), *Етнически и културни пространства на Балканите. Сборник в чест на проф. д.и.н. Цветана Георгиева*. Част I: *Миналото – исторически ракурси*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Миятев, К. (1922). Приноси към средновековната археология на българските земи. – *Годишник на народния музей за 1921 г.*, 248 – 252.
- Мутафчиева, В. (1993). *Османска социално-икономическа история (изследвания)*. София: БАН
- Мутафчиева, В. (1993-1). За ролята на вакъфа в градската икономика на Балканите под османска власт (XV – XVII в.) (с.с. 378 – 398). В: Мутафчиева, В. *Османска социално-икономическа история (изследвания)*. София: БАН.
- Мутафчиева, В. (1993 – 2). Основни проблеми в изучаването на вакъфа като част от социално-икономическата структура на Балканите под турска власт, XV – XVII в. (с.с. 399 – 434). В: Мутафчиева, В. *Османска социално-икономическа история (изследвания)*. София: БАН.
- Назърска, Ж. (1999). *Българската държава и нейните малцинства 1879 – 1885*. София: ЛИК.
- Стателова, Е. (1983). *Източна Румелия (1879/1885): икономика, политика, култура*. София: Отечествен фронт.
- Стоянов, В. (1998). *Турското население в България между полюсите на етническата политика*. София: Лик.
- Събев, О. (2001). Родът Михалоглу и мюсюлманското образование в българските земи на Османската империя (с.с. 136 – 164). В: Градева, Р. (Съст.). *Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите*. София: ИМИР.

- Трифонов, Ю. (1929). Михал – бейовци в преданието и историята. – *Българска историческа библиотека*, кн. 3, 212 – 229.
- Цветкова, Б. (Съст.) (1975). *Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в.* София: Наука и изкуство.
- Aščerić, I. (2002–2003). Neke napomene o problemima iz historije Isa-Begove tekije. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 52–53, 339 – 350.
- Aydın, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilâyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ayverdi, E. H. (1982). *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, IV. cild, 4., 5., 6. Kitab: *Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Balta, E. (1995). *Les vakıfs de Serrès et de sa region (XVe et XVIe s.)*. Athènes: Centre de Recherches Néo-Helléniques.
- Barkan, Ö. L. (1940). Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Şer'i Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar. – *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 7, 1 – 26.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. – *Vakıflar Dergisi*, 2, 279 – 386.
- Barkan, Ö. L. (1953 – 1954). H. 933 – 934 (M. 1527 – 1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. – *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1 – 4), 251 – 329.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller. III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti (pp. 249 – 280). In: Barkan, Ö. L. *Türkiye'de Toprak Meselesi – Toplu Eserler I*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Boykov, G. (2011). Reshaping Urban Space in the Ottoman Balkans: a Study on the Architectural Development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th – 15th centuries) (pp. 32 – 45). In: Hartmuth, M. (Ed.). *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*. Sarajevo: Cultural Heritage Without Borders.
- Çalı, A. (2009). Bir Osmanlı Vakıf Şehri: Yenice-i Vardar (pp. 32 – 47). In: *Balkanlarda Bıraktıklarımız, II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi*, 22 – 23 Kasım 2008. Samsun.
- Çıpa, H. E. (2013). *Yavuz'un Kavgası: I. Selim'in Saltanat Mücadelesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Elezović, G. (1927). *Turski spomenici u Skoplju*. Beograd: Rodoljub.
- Elezović, G. (1931 – 1932). Skopski Isaković i Paša Yigit beg. – *Glasnik Skopskog naučnog društva*, 11 (5), 159 – 168.
- Emir, S. (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler*, 2 vols. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Enverî (1928). *Düstûr-nâme*. Ed. by M. H. Yinanç. İstanbul: Devlet Matba'ası.

- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 3. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, ed. by S. A. Kahraman, Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1962 – 1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler. – *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1 – 2), 3 – 80.
- Eyice, S. (1975). Sofya Yakınında İhtiman'da Gaazî Mihaloğlu Mahmud Bey İmâret-Câmii. – *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 4 (2), 49 – 61.
- Eyice, S. (1996). Gazi Mihaloğlu Mahmud Bey Camii (pp. 462 – 463). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 13.
- Fraenkel, E. (1986). *Skopje from the Serbian to the Ottoman Empires: Conditions for the Appearance of a Balkan Muslim City*. PhD diss., University of Pennsylvania.
- Gjorgiev, D. (1997). *Skopje od turskoto osvojuvanje do krajot na XVII vek*. Skopje: Institut za Nacionalna Istorija.
- Gökbilgin, M. T. (1960). Mihaloğulları (pp. 285 – 292). In: *İslâm Ansiklopedisi*, vol. 8.
- Gökçek, Y. (1950). *Köse Mihal Oğulları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi.
- Gökçek, Y. (1998). *Türk İmparatorluk Tarihinde Akıncı Teşkilâtı ve Gazi Mihal Oğulları*. Konya: Alagöz.
- Hartmuth, M., Tolić, I. (2010). Turkish Coffee and Béton Brut: An Architectural Portrait of Skopje. – *European Architectural History Network Newsletter*, 40, 22 – 36.
- İnalçık, H. (2006). Murad I (pp. 156 – 164). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 31.
- Ivanova, S. (2003). Introduction (pp. 11 – 54). In: Radushev, E., Ivanova, S., Kovachev, R. (eds.), *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Vakf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library*. Sofia.
- Jireček, C. (1877). *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*. Prag.
- Kayapınar, L. (2005). Teselya Bölgesinin Turahan Bey Ailesi ve XV.–XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları. – *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (10), 183 – 195.
- Kiel, M. (1971-1). Observations on the History of Northern Greece during the Turkish Rule: Historical and Architectural Description of the Turkish monuments of Komotini and Serres, their Place in the Development of the Ottoman Turkish Architecture, and their Present Condition. – *Balkan Studies*, 12, 415 – 444.

- Kiel, M. (1971-2). Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi – Giannitsa): A Forgotten Turkish Cultural Center in Macedonia of the 15th and 16th Century. – *Studia Bizantina et Neohellenica Neerlandica*, 3, 300 – 329.
- Kiel, M. (1983). The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans: The Imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the Village of Ilıca/Loutra in Greek Thrace (1370–1390). – *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12, 127–133.
- Kiel, M. (1996). Das türkische Thessalien: etabliertes Geschichtsbild versus osmanische Quellen. Ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands (pp. 109 – 196). In: Lauer, R., Schreiner, P. (Eds.). *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit: Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommission*, 28. – 31. Oktober 1992. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kiel, M. (2000). İhtiman (pp. 571 – 572). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 21.
- Kiel, M. (2007). Four Provincial Imarets in the Balkans and the Sources About Them (pp. 97 – 120). In Ergin, N., Neumann, Ch., Singer, A. (Eds.). *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*. Istanbul: Eren.
- Kiel, M. (2009). The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353 – 1453 (pp. 138 – 191). In: Fleet, K. (Ed.). *The Cambridge History of Turkey*, vol. 1: *Byzantium to Turkey, 1071 – 1453*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiel, M. (2016). The Zaviye and Külliye of Mihaloğlu Mahmud Bey in İhtiman in Bulgaria, Second Oldest Ottoman Monument in the Balkans (pp. 351 – 370). In: Aynur, H., Uğurlu, H. (Eds.). *Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hatırasına: Osmanlı Mimarlık Kültürü*. İstanbul: Kubbealtı.
- Kiprovskа, M. (2010). Legend and Historicity: the Binbir Oklu Ahmed Baba tekkesi and its founder (pp. 29 – 45). In: Hartmuth, M., Dilsiz, A. (Eds.). *Monuments, Patrons, Contexts: Papers on Ottoman Europe Presented to Machiel Kiel*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Kiprovskа, K. (2013). Byzantine Renegade and Holy Warrior: Reassessing the Character of Köse Mihal, a Hero of the Byzantino-Ottoman Borderland. – *Journal of Turkish Studies*, 40, 245 – 269.
- Kiprovskа, M. (2015). Shaping the Ottoman Borderland: the Architectural Patronage of the Frontier Lords from the Mihaloğlu Family (pp. 185 – 220). In: Parvev, I., Baramova, M., Boykov, G. (Eds.). *Bordering Early Modern Europe*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kılıç, A. (n.d.). Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı (pp. 259 – 276). In: Kurtoglu, M. (Ed.). *Balkanlarda Osmanlı*

- Vakıflarıve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul–Edirne, 9–10–11 Mayıs 2012*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Kılıç, A. (2014). *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*. İstanbul: İthaki.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kumbaracı-Bogojeviç, L. (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*. İstanbul: ENKA.
- Kunt, M. (1994). The Waqf as an Instrument of Public Policy: Notes on the Köprülü Family Endowments (pp. 189 – 198). In: Heywood, C., Imber, C. (Eds.). *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. Ménage*. İstanbul: Isis Press.
- Kuran, A. (1968). *The Mosque in Early Ottoman Architecture*. Chicago – London: Chicago University Press.
- Lowry, H. (2008). *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350 – 1550: Conquest, Settlement & Infrastructural Development of Northern Greece*. İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Lowry, H. (2010). *The Evrenos Family & the City of Selânik: Who Built the Hamza Beğ Câmii & Why?* İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Lowry, H. (2012). *Fourteenth Century Ottoman Realities: In Search of Hâcî-Gâzi Evrenos*. İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Lowry, H., Erünsal, İ. (2010). *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes & Documents*. İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Mirkova, A. (2017). *Muslim Land, Christian Labor: Transforming Ottoman Imperial Subjects into Bulgarian National Citizens, 1878 – 1939*. Budapest: Central European University Press.
- Mujezinović, M. (1956). Musafirhana i tekija Isa-Bega Ishakovića u Sarajevu. – *Naše Starine*, 3, 245 – 252.
- Norman, Y. (2005). *An Islamic City? Sarajevo's Islamization and Economic Development, 1461 – 1604*. PhD dissertation, Georgetown University.
- Norman, Y. (2007). Imarets, Islamization and Urban Development in Sarajevo, 1461 – 1604 (pp. 81 – 94). In: Ergin, N., Neumann, Ch., Singer, A. (Eds.). *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren.
- Oğuz, Z. (2006). *Multi-Functional Buildings of T-type in Ottoman Context: A Network of Identity and Territorialization*. Unpublished MA thesis, Ankara: Middle East Technical University.
- Özer, M. (2006a). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV – XIX. yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özer, M. (2006b). Turhanoğulları'nın Balkanlar'daki İmar Faaliyetleri (pp. 247 – 279). In: *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavudluk, 4 – 7 Aralık 2003*. İstanbul: IRCICA.

- Öztürk, N. (Ed.). (2003). *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enveri, Osmanlı Tarihi Kısmı (1299 – 1465)*. İstanbul: Kitabevi.
- Šabanović, H. (1951). Dvije najstarije vakufname u Bosni. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 2, 7 – 29.
- Šabanović, H. (1960). Postanak i razvoj Sarajeva. – *Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine*, 13 (5), 71 – 89.
- Sabev, O. (2002). The Legend of Köse Mihal – Additional Notes. – *Turcica*, 34, 241 – 252.
- Turan, Ö. (1998). The Turkish Minority in Bulgaria (1878 – 1908). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zengin, Z. S. (2004). İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez’de Evrenuz Gazi’ye Ait Zâviye Vakfiyesi. – *Vakıflar Dergisi*, 28, 103 – 120.
- Zlatar, B. (1996). *Zlatno Doba Sarajeva (XVI. Stoljeće)*. Sarajevo: Svetlost.

REFERENCES

- (1879) *Protokolite na Uchreditelnoto Balgarsko Narodno Sabranie v Veliko Tarnovo*. Plovdiv – Sofia – Ruschuk: Hr. G. Danov.
- (1910). *Doklad i reshenia na komisiyata, naznachena saglasno chl. II na tursko-balgarskiya protocol ot 6/19 april 1909 god. varhu reklamatsiite dosejnu vakufite “myustesna”*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.
- Antonov, A. (2001). Vaznikvane i razvitie na osmanskite arhitekturni kompleksi po Diagonalniya put v bulgarskite zemi prez XV – XVI vek (pp. 523 – 530). In: Gradeva, R. (Ed.). *Istoriya na myuyulmanskata kultura po bulgarskite zemi. Izsledvaniya*, vol. 7. Sofia: IMIR.
- Antonov, A. (2009). Prinosi kam razvitieto na rannoosmanskata arhitektura na Balkanite. Zavietata na Mahmud bey v Ihtiman in a Evrenos bey v Gyumyurdzhina. (pp. 39 – 57). In: Genov, R., Cholova, Tz., Stoyanov, L. (Eds.). *Etnosi, kulturi i politika v Yugoiztochna Evropa. Yubileen sbornik s materialy ot nauchna konferentsiya, posvetena na 70-godishninata na prof. Tsvetana Georgieva, Sozopol 2007*. Sofia: Nov Balgarski Universitet.
- Aščerić, I. (2002 – 2003). Neke napomene o problemima iz historije Isa-Begove tekije. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 52 – 53, 339 – 350.
- Aydın, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilâyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ayverdi, E. H. (1982). *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, IV. cild, 4., 5., 6. Kitab: *Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Balta, E. (1995). *Les vakıfs de Serrès et de sa region (XVe et XVIe s.)*. Athènes: Centre de Recherches Néo-Helléniques.
- Barkan, Ö. L. (1940). Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Şer’i Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar. – *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 7, 1 – 26.

- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. – *Vakıflar Dergisi*, 2, 279 – 386.
- Barkan, Ö. L. (1953 – 1954). H. 933 – 934 (M. 1527 – 1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. – *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1 – 4), 251 – 329.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller. III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti (pp. 249 – 280). In: Barkan, Ö. L. *Türkiye'de Toprak Meselesi – Toplu Eserler I*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bilyarski, Ts. (Ed.). (2009). *Ot San Stefano do Parizh (1878 – 1974 g.)*. *Nay-vazhnite dogovori za Balgaria*. Sofia: Izdatelstvo Aniko.
- Boykov, G. (2011). Reshaping Urban Space in the Ottoman Balkans: a Study on the Architectural Development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th – 15th centuries) (pp. 32 – 45). In: Hartmuth, M. (Ed.). *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*. Sarajevo: Cultural Heritage Without Borders.
- Çalı, A. (2009). Bir Osmanlı Vakıf Şehri: Yenice-i Vardar (pp. 32 – 47). In: *Balkanlarda Bıraktıklarımız, II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi*, 22 – 23 Kasım 2008. Samsun.
- Çıpa, H. E. (2013). *Yavuz'un Kavgası: I. Selim'in Saltanat Mücadelesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Elezović, G. (1927). *Turski spomenici u Skoplju*. Beograd: Rodoljub.
- Elezović, G. (1931 – 1932). Skopski Isaković i Paša Yigit beg. – *Glasnik Skopskog naučnog društva*, 11 (5), 159 – 168.
- Emir, S. (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler*, 2 vols. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Enverî (1928). *Düstûr-nâme*. Ed. by M. H. Yınanç. İstanbul: Devlet Matba'ası.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 3. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*, ed. by S. A. Kahraman, Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1962 – 1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler. – *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1 – 2), 3 – 80.
- Eyice, S. (1975). Sofya Yakınında İhtiman'da Gaazî Mihaloğlu Mahmud Bey İmâret-Câmii. – *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 4 (2), 49 – 61.
- Eyice, S. (1996). Gazi Mihaloğlu Mahmud Bey Camii (pp. 462 – 463). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 13.
- Fraenkel, E. (1986). Skopje from the Serbian to the Ottoman Empires: Conditions for the Appearance of a Balkan Muslim City. PhD diss., University of Pennsylvania.

- Genov, G. P. (1940). *Mezhdunarodni aktove i dogovori zasyagashiti Balgaria. S obyasnitelni belezhki i edna karta na Balgaria i sasednite strain*. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.
- Gjorgiev, D. (1997). *Skopje od turskoto osvojuvanje do krajot na XVII vek*. Skopje: Institut za Nacionalna Istorija.
- Gökbilgin, M. T. (1960). Mihaloğulları (pp. 285 – 292). In: *İslâm Ansiklopedisi*, vol. 8.
- Gökçek, Y. (1950). *Köse Mihal Oğulları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi.
- Gökçek, Y. (1998). *Türk İmparatorluk Tarihinde Akıncı Teşkilâtı ve Gazi Mihal Oğulları*. Konya: Alagöz.
- Hartmuth, M., Tolić, I. (2010). Turkish Coffee and Béton Bruit: An Architectural Portrait of Skopje. – *European Architectural History Network Newsletter*, 40, 22 – 36.
- İnalçık, H. (2006). Murad I (pp. 156 – 164). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 31.
- Ivanova, S. (2003). Introduction (pp. 11 – 54). In: Radushev, E., Ivanova, S., Kovachev, R. (eds.), *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Vakf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library*. Sofia.
- Ivanova, S. (2004). GolemivakufinaosmanskiyaeltvRumeliya, XVII–XVIIIv. (pp. 110 – 126). – In: Zaimova, R., Aretov, N. (Eds.). *Pari, dumi, pamet*. Sofia: Kralitsa Mab.
- Irechek, K. (1974). *Patuvaniya po Balgaria*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Jireček, C. (1877). *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*. Prag.
- Kayapınar, L. (2005). Teselya Bölgesinin Turahan Bey Ailesi ve XV – XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları. – *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (10), 183 – 195.
- Kiel, M. (1971 – 1). Observations on the History of Northern Greece during the Turkish Rule: Historical and Architectural Description of the Turkish monuments of Komotini and Serres, their Place in the Development of the Ottoman Turkish Architecture, and their Present Condition. – *Balkan Studies*, 12, 415 – 444.
- Kiel, M. (1971 – 2). Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi – Giannitsa): A Forgotten Turkish Cultural Center in Macedonia of the 15th and 16th Century. – *Studia Bizantina et Neohellenica Neerlandica*, 3, 300 – 329.
- Kiel, M. (1983). The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans: The Imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the Village of Ilıca/Loutra in Greek Thrace (1370–1390). – *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12, 127 – 133.

- Kiel, M. (1996). Das türkische Thessalien: etabliertes Geschichtsbild versus osmanische Quellen. Ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands (pp. 109 – 196). In: Lauer, R., Schreiner, P. (Eds.). *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit: Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommission, 28 – 31 Oktober 1992*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kiel, M. (2000). İhtiman (pp. 571 – 572). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol. 21.
- Kiel, M. (2007). Four Provincial İmarets in the Balkans and the Sources about Them (pp. 97 – 120). In Ergin, N., Neumann, Ch., Singer, A. (Eds.). *Feeding People, Feeding Power: İmarets in the Ottoman Empire*. Istanbul: Eren.
- Kiel, M. (2009). The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353 – 1453 (pp. 138 – 191). In: Fleet, K. (Ed.). *The Cambridge History of Turkey*, vol. 1: *Byzantium to Turkey, 1071 – 1453*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiel, M. (2016). The Zaviye and Külliye of Mihaloğlu Mahmud Bey in İhtiman in Bulgaria, Second Oldest Ottoman Monument in the Balkans (pp. 351 – 370). In: Aynur, H., Uğurlu, H. (Eds.). *Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hatırasına: Osmanlı Mimarlık Kültürü*. İstanbul: Kubbealtı.
- Kiprovskā, M. (2010). Legend and Historicity: the Binbir Oklu Ahmed Baba tekkesi and its founder (pp. 29 – 45). In: Hartmuth, M., Dilsiz, A. (Eds.). *Monuments, Patrons, Contexts: Papers on Ottoman Europe Presented to Machiel Kiel*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Kiprovskā, K. (2013). Byzantine Renegade and Holy Warrior: Reassessing the Character of Köse Mihal, a Hero of the Byzantino-Ottoman Borderland. – *Journal of Turkish Studies*, 40, 245 – 269.
- Kiprovskā, M. (2015). Shaping the Ottoman Borderland: the Architectural Patronage of the Frontier Lords from the Mihaloğlu Family (pp. 185 – 220). In: Parvev, I., Baramova, M., Boykov, G. (Eds.). *Bordering Early Modern Europe*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kiprovskā, M. (2017). Vlast i obshtestvo v Plevensko nap raga na dve epohi: sadbata na roda Mihaloglu i negovite blagotvoritelni fondatsii (vakufi) v usloviyata na prehoda ot impersko kum natsionalno darzhavno upravlenie (pp. 357 – 372). In: Racheva, V. (Ed.). *Balgarite v Osmanskata imperiya, XIX v.: ponyatiya, strukturi, lichnosti*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Kılıç, A. (n.d.). Guzât Vakıflarına Bir Örnek: Gümülcine'de Gazi Evrenos Bey Vakfı (pp. 259 – 276). In: Kurtoğlu, M. (Ed.). *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul–Edirne, 9–10–11 Mayıs 2012*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

- Kılıç, A. (2014). *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*. İstanbul: İthaki.
- Kovachev, R. (2008). Opisi za istoriyata na grad Ihtiman ot XVI–XVII vek (pp. 226 – 243). In: Ivanova, S. (Ed.), *Etnicheski i kulturni prostranstva na Balkanite. Sbornik v chest na prof. d.i.n. Tsvetana Georgieva*. Cahst I: *Minaloto – istoricheski rakursi*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kumbaracı-Bogojeviç, L. (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*. İstanbul: ENKA.
- Kunt, M. (1994). The Waqf as an Instrument of Public Policy: Notes on the Köprülü Family Endowments (pp. 189 – 198). In: Heywood, C., Imber, C. (Eds.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. Ménage*. İstanbul: Isis Press.
- Kuran, A. (1968). *The Mosque in Early Ottoman Architecture*. Chicago – London: Chicago University Press.
- Lowry, H. (2008). *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350 – 1550: Conquest, Settlement & Infrastructural Development of Northern Greece*. İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Lowry, H. (2010). *The Evrenos Family & the City of Selânik: Who Built the Hamza Beğ Câmii & Why?* İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Lowry, H. (2012). *Fourteenth Century Ottoman Realities: In Search of Hâci-Gâzi Evrenos*. İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Lowry, H., Erünsal, İ. (2010). *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes & Documents*. İstanbul: Bahçeşehir University Press.
- Mirkova, A. (2017). *Muslim Land, Christian Labor: Transforming Ottoman Imperial Subjects into Bulgarian National Citizens, 1878 – 1939*. Budapest: Central European University Press.
- Миятев, К. (1922). Приноси към средновековната археология на българските земи. – *Годишник на народния музей за 1921 г.*, 248 – 252.
- Mujezinović, M. (1956). Musafirhana i tekija Isa-Bega Ishakovića u Sarajevu. – *Naše Starine*, 3, 245 – 252.
- Mutafchieva, V. (1993). *Osmanska sotsialno-ikonomicheska istoriya (izsledvaniya)*. Sofia: BAN.
- Mutafchieva, V. (1993a). Za rolyata na vakufa v gradskata ikonomika na Balkanite pod osmanska vlast (XV – XVII v.) (pp. 378 – 398). In: Mutafchieva, V. *Osmanska sotsialno-ikonomicheska istoriya (izsledvaniya)*. Sofia: BAN.
- Mutafchieva, V. (1993b). Osnovni problem v izuchavaneto na vakufa kato chast ot sotsialno-ikonomicheskata struktura na Balkanite pod turska vlast, XV – XVII v. (pp. 399 – 434). In: Mutafchieva, V.

- Osmanska sotsialno-ikonomicheska istoriya (izsledvaniya)*. Sofia: BAN.
- Nazarska, Zh. (1999). *Balgarskata darzhava i neynite maltsinstva 1879 – 1885*. Sofia: LIK.
- Norman, Y. (2005). *An Islamic City? Sarajevo's Islamization and Economic Development, 1461 – 1604*. PhD dissertation, Georgetown University.
- Norman, Y. (2007). *Imarets, Islamization and Urban Development in Sarajevo, 1461 – 604* (pp. 81 – 94). In: Ergin, N., Neumann, Ch., Singer, A. (Eds.). *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*. Istanbul: Eren.
- Oğuz, Z. (2006). *Multi-Functional Buildings of T-type in Ottoman Context: A Network of Identity and Territorialization*. Unpublished MA thesis, Ankara: Middle East Technical University.
- Özer, M. (2006a). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV – XIX. yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özer, M. (2006b). *Turhanoğulları'nın Balkanlar'daki İmar Faaliyetleri* (pp. 247 – 279). In: *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavudluk, 4 – 7 Aralık 2003*. Istanbul: IRCICA.
- Öztürk, N. (Ed.). (2003). *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enveri, Osmanlı Tarihi Kısmı (1299 – 1465)*. İstanbul: Kitabevi.
- Šabanović, H. (1951). *Dvije najstarije vakufname u Bosni. – Prilozi za orijentalnu filologiju*, 2, 7 – 29.
- Šabanović, H. (1960). *Postanak i razvoj Sarajeva. – Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine*, 13 (5), 71 – 89.
- Sabev, O. (2001). *Rodat Mihaloglu i myusyulmanskoto obrazovanie v balgarskite zemin a Osmanskata imperia* (pp. 136 – 164). In: Gradeva, R. (Ed.). *Sadbata na myusyulmanskite obshtnosti na Balkanite*. Sofia: IMIR.
- Sabev, O. (2002). *The Legend of Köse Mihal – Additional Notes. – Turcica*, 34, 241 – 252.
- Statelova, E. (1983). *Iztochna Rumelia (1879/1885): ikonomika, politika, kultura*. Sofia: Otechestven front.
- Stoyanov, V. (1998). *Turskoto naselenie v Balgaria mezhdu polyusite na etnicheskata politika*. Sofia: LIK.
- Trifonov, Y. (1929). *Mihal-beyovtsi v predaniето i istoriyata. – Balgarska istoricheska biblioteka*, 3, 212 – 229.
- Turan, Ö. (1998). *The Turkish Minority in Bulgaria (1878 – 1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tsvetkova, B. (Ed.) (1975). *Frenski patepisi za Balkanite XV – XVIII v.* Sofia: Nauka i izkustvo.

- Zengin, Z. S. (2004). İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez’de Evrenuz Gazi’ye Ait Zâviye Vakfiyesi. – *Vakıflar Dergisi*, 28, 103 – 120.
- Zlatar, B. (1996). *Zlatno Doba Sarajeva (XVI. Stoljeće)*. Sarajevo: Svetlost.

TIMES OF TRANSFORMATIONAL CHANGE: THE PIOUS ENDOWMENT OF MIHALOĞLU MAHMUD BEY FROM ITS ESTABLISHMENT IN THE 15TH UNTIL THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The modern town of Ihtiman owes its establishment and further development during the Ottoman period to the members of the noble Mihaloğlu family who settled in Ihtiman and turned it into its residence and a center of its large pious foundation, founded to support the religious, charitable and educational institutions built in the town. The history of Ihtiman remains closely linked to the Mihaloğlu family ever since its establishment until the end of the Ottoman rule in the Bulgarian lands. The present article outlines the development of the *waqf* of Mihaloğlu Mahmud bey in the area of Ihtiman from its foundation till the first decade of the 20th century in an attempt to point out to its importance for the period of Ottoman rule as well as during the period immediately after the proclamation of independant Bulgaria when the so-called “waqf question” occupies a key place not only in the international relations of the young national state with the Ottoman empire but it also stood out as an essential problem in internal politics as well. The documents from the period after the Russo-Ottoman war of 1877–1878 allows for the elucidation of certain hitherto understudied questions connected to the last years of Ihtiman pious foundation’s existence in particular, as well as to the tracing out of the fate of the members of the Ottoman elite in the face of the Ihtiman *waqf* administrators during the new political and economic conditions of the national Bulgarian state.

Keywords: Ihtiman; waqf; Ottoman empire; Principality of Bulgaria; Eastern Rumelia; Mihaloğlu family

✉ **Prof. Dr. Veselin Yanchev**
Ms. Mariya Kiprovsk
Faculty of History
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: vkjanchev@uni-sofia.bg
E-mail: kiprovsk@uni-sofia.bg